

Anmeldelser

H. Hellmuth Andersen: *Til hele rigets værn – Danevirkes arkæologi og historie*. Højbjerg 2004. 90 sider. ISBN 87-89531-15-9. Bogladepri: 188 kr.

Imellem fjorden Slien i øst og vandløbene Rheide/Treene i vest efterlades en landbro, hvor hære uhindret og tørskoet kan marchere. Siden 700 har landbroen været stedet, hvor man har søgt at opsætte en effektiv forhindring mod sydfra kommende angribere. Det er her Danevirke ligger, og det er her bogens forfatter har tilbragt meget af sit professionelle virke som arkæolog.

H. Hellmuth Andersens populærvidenskabelige fremstilling af Danevirkes arkæologiske *Stand der Forschung* afslutter foreløbigt en karriere som kender af Danevirkes mange anlæg og tolkninger. Forfatteren skal roses for på denne måde at sammentrække en lang række komplicerede problemstillinger til en letlæselig og overskuelig publikation, hvor det flydende og veloplagte sprog går op i en fornem symbiose med en ualmindelig vellykket illustration.

Bogen tjener som eksempel for de mange arkæologer, som udelukkende videregiver deres resultater i store og svært tilgængelige videnskabelige værker. Da forfatteren i 1977 udgav »Jyllands Vold«, fik lægmand en sammentrækning af de resultater, som forfatteren sammen med andre havde fremlagt året før i den videnskabelige publikation »Danevirke«. Det var flot! Og det er det også her, hvor forfatteren laver en overskuelig fremstilling af indholdet i sin store, videnskabelige bog »Danevirke og Kovirke« fra 1998. Blot kan man

ærgre sig over, at den bredere læserskare har måttet vente.

Når bogen åbnes, fremkommer en tgenet oversigt over komplekset af volde, og den forudsætningsløse kan gøre sig fortrolig med de enkelte lokaliteters navne og oversigtlige placering i landskabet. Og det kombineres med, at bogens sidste oplag er en tidstavle, som overskueligt bibringer forståelse for de enkelte anlægs tidsfæstelse og samhørighed med begivenheder. Begge dele anvendes flittigt og uden problemer af læseren. Sådanne nemt forståelige illustrationer findes med ødsel hånd spredt ud gennem bogen, særligt kan fremhæves de gentagne illustrationer af de 8 voldfaser fysiske udseende. Tegneren Jørn Kraglund fortjener større ros, end der er tilkommet ham i bogen.

De to første kapitler i bogen behandler de politiske baggrunde for anlæggelsen af Danevirke-komplekset og de arkæologiske undersøgelser, som gennem tiderne er foretaget. Samt selvfølgelig de forskellige tolkninger, som siden midten af 1700-tallet er fremlagt i skriftlig form. Man kunne her savne en introduktion til de skriftlige kilder, men det rådes der bod på, idet disse anvendes i de efterfølgende kapitlers gennemgang af voldkonstruktionerne. Der gøres rede for, at mellem mange tolkningsmæssige problemer har særligt manglende dateringsmuligheder af det fundfattige fortidsminde været markant. I 1970-erne kunne årringsdatering af træ føre den ældste Danevirke-vold, Palisadevolden, tilbage til 737, men hurtigt viste det sig, at dette årstal ikke kunne udgøre starten, idet der gennem tyske gravninger kunne erkendes endnu tidligere voldanlæg.

Med bevillinger fra fonde skabtes muligheden for forskningsgravninger i 1990-93 i Forbindelsesvolden og den vigtigste af voldene, Hovedvolden, og det er disse gravningers resultater, kombineret med tidligere erkendelser, som ligger bag forfatterens fagarkæologiske værk fra 1998 – og altså denne bog.

Stadig mangler vi den nøjagtige datering af det ældste Danevirke, og helt sikker på, at det ældste anlæg er fundet, er man ikke. Palisadevolden har i skrivende øjeblik tre forgængere, men disse anlæg har »kun« givet materiale til C14-dateringer, som henviser dem til spændet mellem 650 og 737. De tre tidlige anlæg beskrives samlet i et kapitel, hvorefter Palisademuren og Kampestensmuren (nu flyttet fra 1100-tallet til 700-tallet) får hvert sit kapitel. Dermed er de fem faser i den ældre byggeperiode ca. 700-800 beskrevet systematisk, hvilket efterfølgende også gøres for anlægsarbejderne i perioden ca. 950 til slutningen af 1100-tallet, som rummer tre faser, hvor den afsluttende er Valdemarsmuren. Sluttelig beskrives kort jordarbejderne i forbindelse med 1864 og 2. Verdenskrig.

Bogen indeholder ikke væsentligt nyt i forhold til forfatterens værk fra 1998. Men det har heller ikke været forfatterens ønske – at føje nyt til – så derfor kan jeg i det store og hele henviser til den store ros og få anker, som blev 1998-værket til del ved anmeldelsen på disse sider i 1999. Værdien – og den er stor – af bogen ligger i, at de svært tilgængelige fagarkæologiske tolkninger her er oversat til en for menigmand forståelig og overkommelig introduktion til det mytologiske fortidsmindekompleks, Danevirke.

Carsten U. Larsen
Nationalmuseet

Evert Baudou: *Den nordiska arkeologin – historia och tolkningar*. Stockholm 2004. 445 sider. ISBN 91-7402-342-x. Bogladepris: ca. 354 SEK.

Lad det være sagt med det samme: der er her tale om et omfattende, betydeligt og yderst kompetent værk! Evert Baudou, professor emeritus i arkæologi ved universitetet i Umeå, klarlægger hvordan først den nordiske antikvarisme og senere den deciderede arkæologiske forskning har fortolket det forhistoriske materiale fra 1600-tallet til i dag. Bogens teoretiske fundament udgøres af filosofen Hans-Georg Gadamer's hermeneutik samt videnskabs-teoretikeren Ludwik Flecks og sociologen Pierre Bourdieus begrebsverdener. Baudou påviser tre faktorer, som har styret fortolkningerne af forhistorien: arkæologiens videnskabelige og politiske drivkræfter, arkæologiforskningens forudsætninger og fortolkningsprocessens teoretiske basis i enhver given periode. Alt har sit udspring i både videnskab og samfund. Centralt i værket står fortolkningerne af kronologi, folkeslagenes etnicitet og den tidlige kulturhistorie. Afslutningsvis diskuteres den hastige udvikling indenfor arkæologisk teori og metode efter 1960, samt den stadigt øgende afstand mellem akademisk og samfundsintegreret arkæologi.

Baudous bog omhandler Danmark, Sverige, Norge og Finland, men ikke Island, og er kronologisk opbygget i følgende hovedkapitler: 1) den førvidenskabelige historieskrivning – mytiske fortidsforestillinger før 1600; 2) empiriens og antikvarismens gennembrud i 1600-tallet; 3) den antikvariske empiris etablering i 1700-tallet; 4) den arkæologiske videnskabs gennembrud 1800-1860; 5) arkæologiens etablering som videnskab 1860-1900; 6) akademisk arkæologi og samfundsintegreret arkæologi 1900-1960; 7) arkæologiens fornyelse og ekspansion efter 1960. Derudover er bogen forsynet med et fyldest-

gørende engelsk resumé og et anvendeligt personregister. Layoutet er klassisk og vellykket. Det var dog behageligt for øjet, om man havde været en kende mere rundhåndet med illustrationerne.

Baudou fremfører, at man før 1600-tallet ikke kan tale om historieforskning i vores forstand. Det var ikke målet at søge historisk »sandhed«, men at underbygge magten. Olaus Petri (”En svensk Cröneka« o. 1540) skiller sig dog ud fra eksempelvis Saxo og Johannes Magnus ved at anvende en art kildekritik, såvel som at kritisere moralismen og monarkiet. I løbet af 1600-tallet bryder den empiriske og antikvariske forskning igennem. Ikke mindst Ole Worm bliver eksponent for datidens moderne forskning og inspirerer blandt andet til Christian IV’s kongebrev af 1622, hvormed en systematisk registrering af antikviteter i Danmark og Norge indledes. Et initiativ, som følges op i Sverige i 1630, uden dog at få reel betydning før i 1660’erne i hænderne på Magnus Gabriel de la Gardie og Johan Hadorph. Den empiriske antikvarisme etableres som dominerende i løbet af 1700-tallet. Den politiske interesse i forhistorien er i tilbagegang, mens forskernes generelle nysgerrighed er stigende. Udgravninger kommer ind i billedet, dog uden at de stratigrafiske iagttagelser får egentlig fortolkningsmæssig betydning. Samtidig dukker den norrøne litteratur op som en ny kilde til forhistorien; en kilde, der tiltrækker sig forskeres opmærksomhed, også på europæisk plan. Dog står den bibelske kronologi stadig til troende, og kildekritikken af de klassiske, såvel som norrøne kilder er svagt funderet. Arkæologien som egentlig videnskabelig disciplin får sit gennembrud i første halvdel af 1800-tallet. Et tankesystem med basis i politiske, sociale og filosofiske idéer som oplysning, nationalisme, liberalisme, socialisme og positivisme bliver på forskellig vis drivkraft for arkæologien. En efterhånden større og større del af befolkningen

fatter interesse for forhistorien og for sin egen oprindelse. I Danmark får nationale strømninger og etableringen af Oldsagskommissionen afgørende betydning. C.J. Thomsen, J.J.A. Worsaae og S. Nilsson er nøglepersoner. Den arkæologiske videnskabs fremvækst i de nordiske lande berodde på den arkæologiske udvikling i Danmark. Først omkring 1860 kan man tale om et egentligt selvstændigt arkæologisk felt i Sverige. Den politiske udvikling i Norden foranledigede, at arkæologiens etablering i samfundet skete på forskellig vis i hvert land. Overordnet set er de nationale aspekter drivkraften for den historiske såvel som den arkæologiske videnskab. Omkring år 1900 er arkæologien fuldt etableret som videnskab med et specifikt undersøgelsesmateriale, en relativ kronologi, en komparativ og induktiv metode samt specifikke undersøgelsesmetoder til feltarbejde. På grund af arkæologiens nære bånd til naturvidenskabernes får positivismen stor betydning for faget. To store spørgsmål præger tidens forskning: spørgsmålet om bronzealderens eksistens – først i 1880’erne bliver Thomsens trede-ling generelt accepteret. Samt spørgsmålet om etnicitet – om folkeslagenes oprindelse. I begyndelsen af 1900-tallet bliver nordisk arkæologi en selvstændig disciplin, som kan studeres i hele Norden. Antallet af professionelt uddannede arkæologer er stigende, ligeså antallet af stillinger. Fra 1920’erne udvides det arkæologiske perspektiv med kulturgeografiske elementer (G. Hatt i Danmark, A.W Brøgger i Norge og M. Stenberger i Sverige). Et skelsættende tidspunkt for arkæologien er perioden omkring 1960. Som det var tilfældet med mange andre videnskabelige discipliner, vendte man efter krigsafslutningen i 1945 blikket fra Tyskland og Centraleuropa og rettede det i stedet mod den britiske og amerikanske forskning. Herfra kommer betydningsfulde metodiske og teoretiske impulser til den nordiske arkæologi. Der-

udover revolutioneres faget af C14-metoden og muligheden for computerbehandling af data. Baudou pointerer betydningen af 68-bevægelsen, blandt andet i forhold til den feministiske arkæologi, som udvikler sig til genderarkæologi. Der til redegøres for den processuelle og post-processuelle arkæologis indflydelse i de nordiske lande.

Baudou konkluderer, at forskningens nysgerrighed har defineret arkæologiens videnskabelige objekter, mens politiske interesser har defineret de opgaver, som samfundet pålægger arkæologien. Forskningens fokus kan være styret gennem fordelingen af økonomiske midler. Der har altid været stillet krav om beskyttelse og undersøgelse af forhistoriske mindesmærker, men disse krav har haft forskellige udtryksformer til forskellige tider. I dag har bevarelsen af nationale mindesmærker ændret sig til bevarelsen af kulturlandskabet, hvortil knyttes sociale aspekter som individets rumlige og historiske kontekst. I de nordiske lande omkring årtusindskiftet fokuseres den officielle interesse på *brugen* af kulturarven og kulturlandskabet, mens afstanden mellem akademisk arkæologi og socialt integreret arkæologi øges.

Ét enkelt punkt glimrer dog ved sit fravær i Baudous tour de force udi forhistorieforskningens historie: nemlig *fremtidens arkæologi* eller *arkæologiens fremtid*, om man vil. Arkæologiens historie stopper ikke i dag. Og på basis af det i dette værk fremførte materiale, havde det været oplagt at formulere et fremtidsperspektiv for arkæologien. Det kunne have været i en manifestform eller i en mere åben spørgsmålsform. Hvilke målsætninger skal vi fremover sætte for faget? Skal vi overhovedet have nogen målsætninger? Hvilken eksistensberettigelse har vi? Og, ikke mindst, hvem er »vi«? Osv. osv.

Fra svensk side er der den sidste årrække kommet en række faghistoriske bøger (se A.K. Gjerløff i *Kuml* 2002). Et værk, som

samler den skandinaviske arkæologihistorie, er dog ikke set siden Ole Klindt-Jensens »A History of Scandinavian Archaeology« (1975). Baudous værk er en værdig arvtager, for så vidt at de to kan sammenlignes, for der er her tale om en langt mere informationsmættet, struktureret og målrettet fremstilling. Derudover er det et værk, der kan inspirere og berette. Dette gælder for desillusionerede gamle ræve ude i felten, inden de haster videre til den næste frostsprængte nøddugraving, såvel som for ubesmittede, idealistiske arkæologer in spe ved universiteterne, for hvem denne bog er oplagt til pensum.

Ole Thirup Kastholm Hansen
SAXO-instituttet, Afdeling for
Arkæologi og Etnologi
Københavns Universitet

Anne Carlie: *Fortida byggnadskult. Tradition och regionalitet i södra Skandinavien.*

Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar, Skrifter No 57. Stockholm 2004. 366 sider. ISBN 91-7209-362-5. Bogladepris: 175 SEK.

Siden Hans Kjær i 1928 publicerede resultaterne fra jernalderbopladsen Ginderup i Thy, har »byggeoffer« været en del af den arkæologiske terminologi i Skandinavien. Materialet, der førte Kjær til denne tolkning, var fundet af en brændt hund umiddelbart under vægfoden ved en nordvendt indgang. Siden hen tolkede Gudmund Hatt og Erling Albrechtsen (fra 1930'erne til 1950'erne) adskillige deponeringer i huse, bl.a. lerkar i stolpehuller og ildsteder, som byggeofringer. Fra 1960'erne til 1980'erne var det primært det tyske forskningsmiljø, der satte fokus på området. Siden 1990'erne har det dog især været inden for svensk arkæologi, at fokus på området har været dyrket. Det opfattes som en særdeles perspektivrig og kærkommen nyska-

belse inden for skandinavisk bopladsforskning, at der endelig, ca. 80 år efter Hans Kjærs erkendelse af forhistoriske byggeofringer, udkommer en omfattende monografi, der ikke alene betragter byggeoffer-skikken som en kærkommen sidegevinst til konstruktionsbeskrivelser, men som i stedet grundlæggende og bredt favnende søger at øge kendskabet til og forståelsen af rituelle nedlæggelser i den forhistoriske gårds bygninger i det sydlige Skandinavien. Lad det være sagt med det samme; denne opgave er blevet løst på overbevisende måde.

Bogen er opdelt i to overordnede dele. Dels en tekstdel, der indeholder arbejdets teoretiske/metodiske grundlag, udvalgte fundgrupper (emnemæssigt opdelt) og en mindre syntesedel, dels en katalogdel hvori alle i bogen behandlede fund beskrives, og hvor baggrunden for den valgte tolkning eksplicit understreges. Indsamlingen af materialet har været meget omfattende, og såvel publiceret som upubliceret materiale er medtaget. I kapitel 4-10 tages læseren med på en omfattende gennemgang af det meget varierede materiale. Kapitlerne er systematisk opbygget; først en indledende detailhistorik, dernæst en gennemgang af udvalgte fund og slutteligt en stillingtagen til den tidsmæssige og rumlige udvikling af de behandlede traditioner. Yderligere er bogen rigt illustreret. Dette fremstår som en stor fordel for forståelsen af såvel de specifikke som de sammenfattende tolkninger.

Værket omfatter en behandling af deponeringer i, eller i tilknytning til, 334 huse fordelt på 186 bopladser i det nuværende Sverige og Danmark. Fundene dateres til en 5000-årig periode fra yngre stenalder start til overgangen mellem vikingetid og ældre middelalder. Bogens tyngdepunkt ligger dog i ældre jernalder og ældre germanertid. Baggrunden for denne tidsmæssige fokusering er dog ikke et bevidst tilsigtet mål, men i stedet et resultat af det

tilgængelige materiale samt reelle fluktuationer i deponeringshyppigheden.

Behandlingen af materialet bygger på en eksplicit metodetilgang, hvor udvælgelse og tolkning af materiale søges kvalificeret gennem opfyldelsen af ét eller flere af fire kriterier (A-D), der præsenteres i bogens første kapitel. Disse kontekstbaserede kriterier anvendes konsekvent i bogens katalog. Dette medfører, at kataloget er meget anvendeligt og let tilgængeligt for videre forskning. Yderligere er det en stor fordel, at læseren individuelt har gode muligheder for at tage stilling til tolkningen af de enkelte deponeringer. Bogen fremstår derved som et hovedværk indenfor sakralt orienterede bopladsstudier fra sydskandinavisk forhistorie og i særdeleshed jernalderen.

Bogens genstandsgennemgang er let overskuelig, og det er således en stor fordel, at bogen kan benyttes som et opslagsværk ordnet efter oldsagstyper. Indholdet af monografien har derved en åbenbar værdi for arkæologer beskæftiget inden for udgravningsarkæologien. En ønskelig konsekvens heraf kan være, at der i udgravningsmæssig sammenhæng i de kommende år viser sig lidt større velvillighed til at tolke en bredere vifte af oldsager deponeret i huse som byggeofringer. Med denne bogs omfattende materiale gennemgang i baghånden skulle forudsætningen for at tolke sådanne fund som bevidst deponerede »ofringer« være større og tilbageholdenheden mindre!

I den generelt meget fine og sobre behandling af materialet står enkelte spørgsmål imidlertid tilbage. Særligt var det ønskeligt med en mere eksplicit definition af, hvornår et fund opfattes som direkte tilknyttet en opført konstruktion. Dette spørgsmål opfattes som centralt, da ét af forfatterens eksplicit udtalte fokusområder netop er at undersøge: »... i hvilke af gårdens bygninger de rituelle nedlæggelser findes?« (s. 19). Derfor bliver det påfaldende, når fund som f.eks. de beskrevne hes-

teknogler m.m. fra Sorte Muld behandles som tilhørende indgangspartiet til et langhus – trods det at de er deponeret udenfor huset i en grube ca. 2 m nordvest for væglinjens indgangsåbning (fig. 7.24). Yderligere opereres kun med muligheden af, at fundet enten er tilknyttet indvielsen eller opgivelsen af hustomten! Hvad hvis gruben lå en, to, tre eller fire meter længere væk; ville tolkningen da være den samme? Er det ikke muligt, at fund som gruben ved Sorte Muld i højere grad bør tilknyttes gårdspladsen og de aktiviteter, der udspiller sig her, snarere end det omtalte langhus?

Behandlingen af det personlige udstyr, eksemplificeret ved dragtspænder (side 182-83), rejser ligeledes problemer. Problemerne bunder primært i den benyttede udvælgelsesstrategi. Til trods for at et af bogens gennemgående resultater er, at der i tilknytning til deponeringerne ofte har udspillet sig et forudgående destruktionsritual, og at pars pro toto deponeringer bør betragtes som en integreret del af kulten, argumenteres der ved denne oldsagsgruppe for, at kun intakte oldsager bør medregnes som forsættligt deponeret! Baggrunden for selektionen begrundes med, at itubrudte genstande med stor sandsynlighed repræsenterer tabte genstande. Dette synspunkt opfattes umiddelbart som værende i direkte modstrid med resten af bogens resultater og fremstår således som et inkonsekvent selektionsprincip. Det virker umiddelbart overraskende, at netop denne bogs forfatter stiller sig så kritisk overfor en enkelt genstandsgruppe og fremfører præcis de argumenter om tilfældigheder og udsmid, som bogen jo netop søger at gøre op med. En bredere vurdering af de bopladsfundne dragtspænder og dele heraf havde derfor været ønskeligt, særligt for bogens ellers konsekvente metodevalg.

Slutteligt i bogen præsenteres en syntese, der omhandler tre hovedpunkter: 1) Hvilke typer rituelle nedlæggelser blev

føret på gårdene, og i hvilke bygninger? 2) Hvornår deponeredes fundene i relation til husets levetid, og hvad antyder nedlæggelsestidspunktet? 3) Kan der ses regionale og tidsmæssige forandringer i nedlæggelsestraditionerne?

Bogens resultatafsnit fremstår ikke grundlæggende i kontrast til tidligere forskning, men i stedet som en givtig og nødvendig sammenfatning af et enormt materiale, der kun spredt og sporadisk har været behandlet i de sidste 80 år. Der er dog ingen tvivl om, at det netop er denne omfattende gennemgang af materialet, der har tegnet de geografisk afhængige rituelle mønstre, som præsenteres i bogens afslutning. Resultaterne udgør en god baggrund for sakrale tolkninger af et langt bredere spektrum af oldsagsdeponeringer end hidtil praktiseret. Dette er bogens store og væsentlige bidrag til såvel praktisk som teoretisk arkæologi.

Materialet er som sagt meget omfattende. Jeg er dog overbevist om, at der yderligere vil kunne indsamles et meget omfattende materiale fra de danske museer. Dette vil kunne hjælpe til med at nuancere og komplettere billedet af de her omtalte traditioner, der endnu bør betragtes langt fra fuldt klarlagt. I den forbindelse kunne det evt. også være ønskeligt at inddrage de husfundne vogndeale fra Fredbjerg og Dankirke, ældre jernalders hyppigt forekommende brandtomter m.m.

Ud over de direkte og åbenbare perspektiver indeholder den systematiske gennemgang af et meget omfattende oldsagsmateriale fra forskellige lande også andre fortrin. Indsamlingen og præsentationen af materialet understreger tydeligt de forskellige traditioner i hhv. Sverige og Danmark. Det er således entydigt, at tilgængeligheden af det svenske materiale har været lettere, og ligeledes at rituelle tolkninger oftere benyttes indenfor svensk arkæologi. Således fremstår monografien som et tydeligt eksempel på de forskellige

traditioner i Sverige og Danmark og kan derved bidrage til struktur- og strategimæssige diskussioner omhandlede materialets tilgængelighed. Yderligere understreges perspektiverne ved en større teoretisk åbenhed overfor rituelle tolkninger blandt de gravende arkæologer, der primært »bearbejder« og indekserer det indsamlede materiale.

Bogen *Forntida byggnadskult* opfylder meget flot sin målsætning om at øge kendskabet til brugen af rituelle nedlæggelser i bygninger på de forhistoriske sydsandinaviske gårde. Bogen henvender sig bredt til såvel forskere som lægmænd på en overskuelig, eksplicit og sober facon.

Jesper Hansen
Odense Bys Museer

Søren Bitsch Christensen (red.): *Middelalderbyen*. Danske Bystudier 1. Dansk Center for Byhistorie. Aarhus 2004. 343 sider. ISBN 87-7934-094-6. Bogladepris: 378 kr.

Denne publikation er den første i rækken af planlagte tre bind af antologier med navnet Danske Bystudier, der omhandler de danske byers historie i tiden fra middelalderen og frem til i dag.

Udgiveren er Dansk Center for Byhistorie, der blev oprettet i 2001 som et samarbejde mellem Den Gamle By, Danmarks Købstadsmuseum og Historisk Institut (nu Historisk Afdeling) ved Aarhus Universitet. Centrets oprettelse blev markeret med en seminarække, og det er de redigerede og udvidede indlæg herfra, der udgør bogen »Middelalderbyen«. Forfatterne kommer fra universiteterne i Lund, Århus, København og Odense, Nationalmuseet og Haderslev Museum samt Det Kongelige Bibliotek.

I den indledende artikel »De danske middelalderbyers fremkomst, udvikling og

udforskning – et bud på nogle hovedlinjer« giver Søren Bitsch Christensen en karakteristik af dansk urbanisering i perioden 700-1536. Forfatteren fremhæver væsentlige nye resultater inden for de sidste par generationer i dansk middelalderlig byhistorie. Især fremhæves Olaf Olsens skelsættende arkæologiske forskning, der i 1977 ledte frem til det omfattende publikationsarbejde Projekt »Middelalderbyen«. Samtidig understreges norsk og især svensk forskning med Anders Andrés nytænkning af byarkæologiske problemstillinger, bl.a. beskrevet i »Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark« fra 1985. Christensen har valgt en tredeling i struktureringen af sin forskningsoversigt. For det første spørgsmålet om årsager, forløb og kendetegn for de første byers opståen. For det andet de økonomiske og demografiske processer, der er knyttet til byens rum og befolkning. For det tredje bylivets sociale konsekvenser. I femten afsnit fremlægges centrale emner, samt problemstillinger, diskussioner og fremtidige muligheder i nyere byforskning. Det er meget velkomment, at bogens redaktør lægger ud med en utraditionel og emnemæssig vid horisont for studierne i »Middelalderbyen«.

Peter Carelli giver i »Den tidligmedeltida staden som monetär arena – exemplet Lund« et interessant bidrag om fremvæksten af pengeøkonomi, som er et delresultat af forfatterens doktorafhandling fra 2001. Carelli har undersøgt, hvornår lokal brug af mønt blev almindelig i Lund, der var Danmarks største og antagelig vigtigste udmøntningssted i størstedelen af middelalderen. Det totale antal middelalderlige mønter i Lund er 3540, hvoraf godt halvdelen er skattefund og resten enkeltfund. Carelli sætter fokus på 651 enkeltfundne mønter fra profant miljø, og ud fra mønternes spredning i byområdet ser han bevis for, at pengeøkonomien allerede omkring 1150 fik sit definitive gennembrud,

og at mønter fra dette tidspunkt var en integreret del af hverdagens byliv i Lund.

Hans Krongaard Kristensen beskriver »Faser i Viborgs topografiske udvikling 1000-1500«. Han giver en god og konkret oversigt over udviklingen af Viborg, der regnes blandt landets større middelalderbyer. Vort kendskab til Viborgs middelalder skyldes især et omfattende arkæologisk arbejde, hvor forfatteren i øvrigt i en år-række har bidraget væsentligt med ny viden. Det ældste Viborg fra 1000-tallet har bestået af flere isolerede bydele samt en ret tæt bebyggelse i området mellem Riddergade og Søndersø. Desuden var der en forbindelse mod øst til Asmild, som i århundredets slutning forsynes med en kirke. Byens kvaliteter og høje status understreges af møntslagning og etablering af bispesæde og dermed den første domkirke omkring 1065. 1100-tallet karakteriseres især af nybygning af domkirken og et omfattende kirkebyggeri, der fortsætter i 1200-tallet, hvor et antal klostre kommer til. 1300-tallet indebærer en væsentlig forandring af byens topografi med kongens anlæggelse af Borgvold og en opdæmning af søerne med store omstruktureringer som følge. Ved middelalderens slutning ses en ret tydelig social opdeling af byen, og reformationen betød igen store forandringer for Viborg, sognekirker blev nedrevet, klostrene tildeltes nye funktioner, byen fik forstæder, og de gamle kirkegårdsarealer gav plads til bebyggelse og torvepladser.

Redegørelsen hos Lennart S. Madsen »De middelalderlige købstæder i Nordslesvig« er en nyttig oversigt over områdets meget forskellige byer med lokalt baseret handel, og dermed en kærkommen udvikelse af vor viden om landsdelens urbanisering, hvor fjernhandelsbyerne Ribe og Slesvig har haft nærmest eneret på interessen. Af kendte markedspladser nævnes Starup og Brovold, mens Varnæs endnu ikke er lokaliseret. Handlen ved den lille sæsonmarkedsplads Starup flytter i anden

halvdel af 1100-tallet til Haderslev, der får politisk bevågenhed med store anlægsarbejder og kongelige magtkampe til følge. Tønder udviklede sig som købstad på stedet for den oprindelige handelsplads, men måtte på grund af sin særlige topografi flytte centrum og var i øvrigt i skarp konkurrence med det dynamiske Husum. Markedsfunktionen ved Brovold blev i 1100-tallets anden halvdel sikkert videreført ved Sønderborg, der i øvrigt ikke fik købstadsrettigheder, og hvorom der i det hele taget er begrænset viden. Det samme gælder for købstaden Åbenrå.

Ebbe Nyborgs »Kirke og sogn i højmiddelalderens by« er et spændende bidrag til forståelsen af vore byer og kirkelige strukturer. Fremlæggelsen er holdt nær ved kilderne med konkrete eksempler fra både mindre byer og kirkerige stiftsbyer i såvel ind- som udland. Nyborgs syntese er, at vore byer, kirker og sogne »meget tidligt har udviklet sig i et sammensat mønster af dominans, samarbejde og fællesskab, der ikke lader sig indfange ved enkle og enstrengede teorier«. Hermed går han i rette med især Anders Andréns urbaniserings-tolkninger, som Nyborg også tidligere har afvist, da de ifølge Nyborg er en under-vurdering af den store kompleksitet og dynamik, der kendetegner den højmiddelalderlige by. Andréns inddeling har ifølge Nyborg næppe sin forklaring i funktion men i kronologi. Det solide og entusiastiske indlæg vil utvivlsomt give anledning til fortsat debat.

Bjørn Poulsens »Tilbagegang og vækst i senmiddelalderens danske by« omhandler et emne, der i modsætning til international forskning kun har været lidt berørt her i landet. Poulsen påpeger en vis stagnation i byerne i perioden 1370-1440 på grund af følgevirkningerne af pesten, der var den største udfordring for by og land i senmiddelalderen. Byernes demografiske problemer faldt tidsmæssigt sammen med ødegårdenes maksimum, og tilvandringen til by-

erne forårsagede hermed en endnu større folkemangel på landet. De danske byers fremgang og øget produktivitet og landbefolkningens opsving efter 1450 skyldes først og fremmest en demografisk forskydning med markant vækst til Østersøbyerne, Limfjorden og den Slesvigske vestkyst samt de nye handelsmønstre, især med Neder-landene.

Lars Bisgaards artikel hedder »Religion, gilder og identitet i den senmiddelalderlige by« og tager udgangspunkt i nutidsepisoder, hvor begrebet »Middelalder« benyttes som metafor for religiøs undertrykkelse og fanatisme. Ud fra eksempler fra gilder og byliv foreslår forfatteren, at »den udskældte religion« bør udskiftes, da virkelighedens religion var en positiv ladet, opbyggelig og oftest integreret del af middelaldermenneskets liv, som ikke mindst gennem religionen fik tilsat dynamik. Bisgaard gør sig overvejelser over begreberne tro, mentalitet og det religiøse liv. Han ønsker i stedet at benytte ordet »identitet«, idet hans analyser af især gilder, lav og broderskaber viser, at disse kan tolkes som formidlingskanaler mellem kirken og den middelalderlige befolkning. Ifølge forfatteren repræsenterede gilderne en folkelig bredde, som på ingen måde afviste kirken, men hvor den religiøse faktor i stedet havde en stor identitetsskabende betydning.

Grethe Jacobsens »Kvinder og mænd i byens rum – køn i byhistorien« afdækker de forskellige steder, hvor mænd og kvinder færdedes – inde og ude, i verdslige rum som rådhuset, hvor magten alene lå hos mændene, på torvepladser og på håndværkerstederne, der med tiden blev helt »enkønnede« og endelig klostrene som eksempel på et åndeligt rum med absolut adskilte køn. Mange andre forhold opdelte mænd og kvinder i byen. Borgerskabets rettigheder og forpligtelser blev kun opnået af mænd og var ikke indeholdt i begrebet »borgerske«, og nok var ægteskab normen, men et stort mindretal levede ikke i en tra-

ditionel husstand. Fra europæiske byer fremgår, at 20-30% (!) af mænd og kvinder var ugifte, hvortil kom enker og enke-mænd og samfundets nederste lag med »uærlige mænd og kvinder«. Grethe Jacobsens konklusion er, at netop mænds og kvinders fælles og separate færdsel i bysamfundet er en stærk faktor i middelalderbyens velkendte dynamik.

Carsten Selch Jensen beskriver »Byerne og de fattige – den internationale baggrund«. Lovtekster fra 1500-tallet med uddybning af skellet mellem ærlige og uærlige fattige i byerne og dermed øvrighedens voksende kontrol er blevet anset som skelsættende i dansk fattigpolitik. Forfatterens inddragelse af europæisk materiale giver et anderledes komplekst billede af synet på de fattige i middelalderen. Jensen beskriver især to traditioner. En retning fastholder 1500-tallet som et vendepunkt for fattigpolitikken med reformationens nye kirkeordinans som afgørende faktor. Den dominerende historietradition nedtoner dog religionen og ser samtidens demografisk-økonomiske forhold som baggrunden for byrådenes voksende kontrol af de oprindelig kirkelige institutioner. Disse skærper skal ifølge forskerne ses på baggrund af den generelle udvikling i 1300- og 1400-tallet, og konsekvensen er således en anderledes kronologi uden markante brud hen over reformationen og senere i 1500-tallet. Byens fattige forblev centrale i det religiøse liv. Fra at være en bodsgerning blev omsorgen ved reformationen en privat godgørelse ud fra en ændret teologisk begrundelse, nemlig et kristeligt imperativ om at hjælpe sin næste.

Det er en rigtig god og flot bog, som er velskrevet og fagligt i top. Emnerne er velvalgte, og bidragene giver både overblik og indsigt og frem for alt megen ny viden. Der er enkelte småfejl i noter, litteraturlister samt i en engelsk oversættelse, desuden er ikke alle tabeller og figurer lige pæne. Men dette er småtterier. Bogen kan

anbefales til alle, der beskæftiger sig med middelalderen. Vi glæder os til de planlagte næste bind.

Helle Reinholdt
Skanderborg Museum

Helen Clarke & Kristina Lamm (red.):
Exotic and sacred finds from Helgö. Excavations at Helgö XVI. Stockholm 2004. 182 sider. ISBN 91-7402-339-x. Bogladeprijs: 270 SEK.

Det sekstende bind i rækken af publikationer af fundmaterialet fra Helgö står samtidig som en markering af 50-året for starten af udgravningerne i 1954 og 25 år efter dets afslutning. Meget passende omhandler dette binds seks artikler bl.a. en række af de mest spektakulære og omdiskuterede fund: buddha-figuren, bispestaven og guldgubberne, og sætter dem ind i en med længsel ventet sammenhæng.

Den første artikel, der omhandler den i skandinavisk sammenhæng unikke buddha-figur, er skrevet af nu afdøde Bo Gyllensvärd og færdiggjort af Julie Melin. Fundet, der blev gjort i 1956 indenfor den centrale del af husgruppe 2 (foundation IB), vakte furor alene på grund af sin eksotiske oprindelse. Flere forskere, bl.a. Holger Arbman, havde svært ved at forestille sig, at den kunne være ældre end midten af 800-tallet. Artiklen beskriver og diskuterer detaljerne i den 8,4 cm høje figur. Den tilføjede ordliste er uundværlig for den, der ikke mestrer buddhistisk ikonografi. Beskrivelsen omfatter også resultaterne af en kemisk og optisk analyse, der viser, at figuren var fremstillet ved hjælp af cire-perdue teknik.

Da buddha-figuren blev fundet i 1956, kendte man ikke så meget til bronzer fra det nordvestlige Indien (Kashmir-området), hvorfra den nu formodes at stamme. Ud fra især stilmæssige træk foreslås en

datering til 6. årh. Den tidlige datering kan også være med til at forklare den hårde medfart, figuren havde fået, før den formentlig meget senere endte sin rejse på en ø i Mälaren.

Hvordan i alverden – og hvorfor – den lille Buddha endte et så fjernt sted som Mälars-området er noget, der må pirre nysgerrigheden hos enhver, der beskæftiger sig med kulturelle forbindelser. At dette spørgsmål ikke besvares klart i artiklen, skal ikke lægges forfatteren til last. Det religiøse aspekt nedtones dog til fordel for forestillinger om den nordiske metalhåndværkers mulige interesse for støbeteknik og en mere generel henvisning til Silkevejens århundredlange betydning.

Peter Harbisons korte artikel om besøget til den ligeså kendte bispestav bringer læseren i modsat geografisk retning. Som det fremgår af den indledende oversigt, har interessen også for denne genstand været stor – ikke mindst fra britisk/irsk side – i de 50 år, der er gået siden den første præsentation af fundet. Artiklen, der er komprimeret og forudsætter et vist kendskab både til den ældre litteratur og det anglo-irske sammenligningsmateriale, beskæftiger sig først og fremmest med dateringen, der vurderes til tiden omkring 800. De polykrome emaljeindlægninger betragtes fortsat som væsentlige for en oprindelse indenfor det anglo-irske område. Man kunne have ønsket sig et tydeligere (større?) foto af staven, så læseren slipper for at ty til ældre fremlæggelser for at se de detaljer, der diskuteres i teksten.

I endnu et kort bidrag beskriver Morten Axboe to brakteatfragmenter, der ligesom de foregående genstande stammer fra husgruppe 2 (Foundation I). Især det ene fragment (IK 270) påkalder sig interesse ved måske at tilhøre en eksklusiv gruppe af store brakteater, der er karakteristiske for Mälars-området og Uppland.

Jan Peder Lamm er ansvarlig for den omfattende oversigt over de svenske guld-

gubber med hovedvægten på de 26 parfigurer fra Helgö (ca. 100 sider, fordelt på 8 kapitler). Arbejdet med at dokumentere de svenske guldgubbefund har – med afbrydelser – stået på i næsten 20 år, og omfatter alle fund med undtagelse af en række mindre velbevarede figurer fra udgravningerne ved Slöinge i Halland i 1990'erne, der fortsat er under bearbejdelse. Desuden er det seneste fund af 127 guldgubber fra Uppåkra for de flestes vedkommende fremkommet så sent, at kun få af dem har kunnet inddrages i den ikonografiske diskussion (jf. Watt i Uppåkra-studier 10, Lund 2004).

Jan Peder Lamm indleder sin gennemgang i kap. 1 med en nyttig historisk-kronologisk oversigt over de skandinaviske guldgubbefund indtil 2003. I artiklens kap. 2 minder forfatteren om konsekvenserne af forskellige udgravningsmetoder, der gør det vanskeligt at sammenligne Helgö med vandsoldede fundlokaliteter som f.eks. Lundeborg og Sorte Muld.

Allerede i kap. 2 foregriber Jan Peder Lamm tolkningen af de for Helgö karakteristiske parfigurer og tilslutter sig Magnus Olsens efterhånden klassiske opfattelse (fra 1909) af manden og kvinden som en gengivelse af Freyrs frieri til jættekvinden Gerd. Historien fortælles i Skírnismál og er i nyere tid især diskuteret af den tyske historiker og brakteatforsker Karl Hauck og af den norske religionshistoriker Gro Steinsland i forbindelse med diskussionen af norrøn kongeideologi.

Jan Peder Lamm peger endvidere – med henvisning til Ing-Mari Back Danielssons arbejder (se *Current Swedish Archaeology* 7, 1999) – på en tydning af guldgubberne som maskerede figurer. Diskussionen omkring guldgubbernes (og ikke mindst de lidt ældre brakteaters) mulige gengivelse af shamanistisk metamorfose har været taget op til diskussion af flere forfattere (f.eks. W. Holmqvist, Karl Hauck og Lotte Hedeager), men er både kompleks og kontrovers-

siel. Selvom maskerede figurer (med ulve- maske) forekommer i denne periode, kan guldgubbernes undertiden stærkt stiliserede ansigtstræk også betragtes som udtryk for et stilfænomen. Afsnittet giver et godt indtryk af den kompleksitet, der er forbundet med tydningen af guldgubbernes billedindhold og til det tolkningsmæssigt undertiden ligeså vanskeligt tilgængelige sammenligningsmateriale.

Et vigtigt kapitel (3), der redegør for fundomstændighederne for guldgubberne fra Helgö, er skrevet af Kristina Lamm. Heraf fremgår, at alle figurerne stammer fra samme del af bosættelsen (husgruppe 2), de fleste endda fra samme hustomt (foundation I), der især på grund af det samlede fundbillede opfattes som en »hal« (som foreslået af Frans Herschend). Det er dog vigtigt at notere sig, at figurerne ikke lå samlet, selvom flere lå indenfor et begrænset område nær husets sydvæg. Fire guldgubber stammer fra en nærliggende, formentlig samtidig bygning (foundation III) (jf. også Synnöve Reisborgs artikel sidst i samme bind).

Fundforholdene for guldgubberne fra Helgö synes – i hvert fald i princippet – at svare til det billede, der ses på flere andre »guldgubbeboplader«, hvor figurerne var fordelt på såvel kulturlag som stolpehuller og vægforløb. Helgö slutter sig således til den lange række af lokaliteter, hvor en selv nok så omhyggelig udgravning ikke tillader en snæver arkæologisk datering af figurerne. Dette har dog nok en naturlig forklaring, idet næsten alle lokaliteter med guldgubber er karakteriseret ved lang bosættelseskontinuitet med flere overlappende byggefaser. Det stiller store krav til udgravningsdokumentationen, uden at man i øvrigt altid kan være sikker på, i hvilket omfang der er tale om omgravet fyld. Netop denne problematik redegøres der omhyggeligt for i afsnittet. På grundlag af sammenligning med først og fremmest Gudme konkluderes det, at Foundation I

(med de fleste guldgubber) var »the official audience chamber of the local ruler« (s. 56), og at hele komplekset har karakter af at være en stormandsgård.

Oversigten over fundforholdene (kap. 3) følges af en kort, men omhyggelig og overskuelig gennemgang af de øvrige svenske fundlokaliteter med guldgubber. Blandt de nye fund er to parfigurer, fundet ved henholdsvis Brahekirken på Visingsö i Vättern og ved Husby i Närke.

Kap. 4 er kataloget med detaljerede beskrivelser af samtlige tilgængelige guldgubber. De forbilledlige illustrationer viser figurerne i tegning og fotos fra både for- og bagside. Ved hjælp af computerteknik er det ene bagsidefoto spejlvendt, så prægesidens skarpere detaljer umiddelbart kan sammenlignes med forsidens.

Kap. 5 omtaler dels nye fund af patricer fra henholdsvis Järrestad og Uppåkra i Skåne, dels et fund af tre figuriner fra Lunda i Södermanland, der sammenlignes med en lignende figur fra et gammelt fund ved Kymbo i Västergötland (se Riksantikvarieämbetets arkeologiska undersökningar Skrifter nr. 55, Stockholm 2004). Patricer til fremstilling af guldgubber er med i alt kun 11 stykker (status 2005) fortsat en sjælden fundgruppe. To af dem (Järrestad i Skåne og Vester Egesborg på Sydsjælland) forestiller stærkt stilerede parfigurer og er undtagelsesvis forsynet med håndtag, mens de øvrige stempler gengiver enkeltfigurer. Her kunne man have ønsket, at de ikke helt vellykkede tegninger af de to patricer fra Uppåkra (fig. 16), der er valgt som eksempler, havde været vist som fotos. Det ville have givet et bedre indtryk af forskelle i korrosion og ikke mindst det slid, der har udvisket de fleste af de fine detaljer på mandsfiguren, som til gengæld ses tydeligt på de stempelidentiske eksemplarer fra Sorte Muld, der må være fremstillet, mens patricen endnu var ny.

De nye fund af patricer og ikke mindst en diskussion, der opstod som følge af, at

en svensk ingeniør, Gert Franzén, i 2000 satte spørgsmålstegn ved massefremstilling af guldgubber, har sikkert været medvirkende til, at Jan Peder Lamm har taget diskussionen omkring de tekniske aspekter ved fremstillingen op. I et særligt afsnit beskrives således de eksperimenter, som konservator Hubert Hydman har gjort med prægning af guldgubber på moderne kopier af patricer. At bronzepatricer rent faktisk kunne anvendes til fremstilling af et meget stort antal stempelidentiske guldgubber (og andre genstande af guldblik), er tydeligt illustreret af et stempel fra Møllegård på Bornholm, hvor samme lille uregelmæssighed går igen på alle de bevarede stykker (se Uppåkra-Studier 2, Lund 1999, 182).

Jan Gullman har i tilknytning til den prægetekniske diskussion redegjort for de metallografiske undersøgelser af svenske guldgubber, der foretoges i 1992 ved hjælp af ikke-destruktive metoder. Ikke overraskende viste det sig, at figurerne repræsenterer et bredt spektrum af legeringer med et gulddindhold, der for Helgö-blikkenes vedkommende spænder fra 61-98%. Selvom de svenske analyser foreløbig er enestående, antyder de store farveforskelle og glans, der ses i guldets på de øvrige skandinaviske gubber, at man ikke kan have bekymret sig så meget om guldkvaliteten som om billedindholdet.

Guldgubbernes ikonografiske indhold diskuteres videre i kapitel 7, hvor Jan Peder Lamm bl.a. giver et både velskrevet og underholdende resume af de tidligste opfattelser, der afspejler samtidens forskningshorisont (1700-tallet). Lamm fortsætter med at resumere de nyere forskningsresultater og tager i forbindelse med diskussionen af sammenligningsmaterialet flere steder tråden op fra de foregående kapitler. Måske ville det have været lettere for læseren, hvis den ikonografiske diskussion havde været holdt lidt mere samlet. Til det omfattende referat af undertegnede an-

melders opfattelser af guldgubbernes billedindhold kan blot føjes, at ikke mindst Karl Haucks mangeårige arbejde med folkevandringstidens guldbrakteater har åbnet nye – og til dels uventede – muligheder for tolkning af især enkeltfigureres gestus og attributter.

I artiklens afsluttende kap. 8 præsenteres et varieret udvalg af det potentielle sammenligningsmateriale, der spænder fra guldblik i et sen-helladisk gravfund over romerske exagier og langobardiske guldblikkors til brakteater og gotlandske billedsten. For det stadigt tilbagevendende spørgsmål om guldgubbernes anvendelse ligger Jan Peder Lamm stort set på linie med anmelderens opfattelse af figurerne som en form for »tempelpenge«.

I forlængelse af det ikonografiske afsnit opsummeres den kronologiske diskussion, der volder næsten ligeså stort hovedbrud som det ikonografiske indhold. Dateringerne hviler fortsat på en kombination af stilistiske og arkæologiske iagttagelser. Usikkerheden skinner tydeligt igennem, men forståeligt nok har Jan Peder Lamm valgt især at støtte sig til den sene arkæologiske datering (begyndelsen af 8. årh.) af guldgubbefundene fra Slöinge i Halland, som stilistisk har stor lighed med parfigurerne fra Helgö. Samtidig betegner han dog selv dateringen som »surprisingly late«. Udgravningerne på både Sorte Muld og Uppåkra støtter dog fortsat en datering til begyndelsen af yngre germanertid – i hvert fald for enkeltfigureres vedkommende.

I et sidste afsnit trækkes linierne op, og guldgubberne søges placeret i relation til de forskellige hypoteser, der i de forløbne 50 år er fremsat om Helgös funktion og betydning (jf. bl.a. artikelsamlingen »Thirteen Studies on Helgö«, Stockholm 1988). I dag er de fleste forskere enige om at placere Helgö højt oppe i centralpladshierarkiet, og at husgruppe 2, hvor guldgubberne fandtes, må have været cen-

trum for religiøse aktiviteter, formentlig gennem en længere periode. Jan Peder Lamm er forsigtig i sin vurdering og ser de små guldblik som et af flere vidnesbyrd om kulturdøvelse i begyndelsen af 8. årh.

Netop de kultiske aspekter tages op i Torun Zachrissons artikel »The holiness of Helgö«. Forfatterens erklærede udgangspunkt er at søge at trænge ind bag en række mulige religiøse dimensioner. Hun indleder med en nyttig oversigt over de forskellige teorier, spændende fra Holmqvists tolkning af stedet som sakralplads til de mere »jordnære« opfattelser, der især kom til udtryk i »Thirteen Studies ...«.

Torun Zachrisson tillægger et tykt kulturlag med fund fra romersk jernalder til vikingetid og nogle vanskeligt tolkbare anlægsspor ved foden af en blottet klippeformation en særlig betydning for diskussionen af pladsens funktion. Argumentationen er af og til vanskelig at følge uden det detailkendskab til det arkæologiske råmateriale, forfatteren tydeligvis har. Både indholdet af kulturlaget og sammensætningen af fund fra de nævnte anlæg bringer umiddelbart mindelser om det fundmateriale, der karakteriserer f.eks. flere af de bornholmske bopladser med kulturlag. Blandt de fundgrupper, der inddrages i diskussionen af kultiske udfoldelser på Helgö, er kværnsten (drejekværn i modsætning til skubbekværn), de mange forkullede brød/boller, det specialiserede metalhåndværk samt fund af kirurgiske instrumenter. Artiklen er idérig og åbner for en diskussion af et emne, som mange arkæologer holder sig hårdnakket på afstand af, selvom der i de senere år er sket en opblødning på dette felt. Fundmaterialet fra især området omkring det blottede klippeparti udnyttedes til det yderste i forsøget på at indkredse eventuelle rituelle handlinger, der kan knyttes til bosættelsen. Den omfattende litteraturfortegnelse lader ane, at der ligger et omhyggeligt studium til grund for de hypoteser, der fremsættes.

Den sidste lille artikel, skrevet af Synnøve Reisborg, fortæller historien om hr. Hammerlunds sommerhus. Da det byggedes i 1946, dækkede det nemlig over en del af »foundation II«, som derfor først blev tilgængeligt for en kompletterende undersøgelse ved sin nedrivning i 1981. I forbindelse med en diskussion af det sparsomme fundmateriale fra udgravningen i 1981 (herunder en enkelt guldgubbe i en usikker kontekst), peges på en del af de problemer, der fortsat udestår. Udgravningen i 1981 bidrog ikke med information, der umiddelbart ændrer ved tidligere opfattelser af anlægget som anneks til den nærliggende halbygning («foundation I»). Man fornemmer, at artiklen lægger op til en fornyet bearbejdelse af de originale udgravningsdata, der synes at være en forudsætning for en mere sikker tolkning af »foundation II«.

Tolkningsmæssigt har Helgö – mere end de fleste bosættelser i Skandinavien – været kastebold for skiftende arkæologiske teoridannelser. Pladsen blev opdaget og undersøgt på et tidspunkt, hvor undersøgelsesmetodikken kæmpede for at holde trit med teoridannelserne blandt den eksplosivt voksende skare af efterkrigstidens »moderne« arkæologer. Den usikkerhed, der har præget udforskningen af Helgö, kommer bl.a. til udtryk i den nævnte artikelsamling »Thirteen Studies ...«, der for flere artiklers vedkommende kan ses som et opgør med Wilhelm Holmqvists syn på Helgö som omdrejningspunkt mellem jernalder og vikingetid i Mälerområdet.

Bidragene i »Helgö XVI« har stor værdi ved at ajourføre og klargøre detaljer omkring nogle af de mest omdiskuterede fund i skandinavisk yngre jernalder. En stor del af æren, for at der fortsat arbejdes med rækken af publikationer af fund og anlæg fra Helgö, må tilfalde Kristina Lamm. Bind XVI holder en høj teknisk kvalitet, der kompenserer for enkelte skønhedspletter, bl.a. i henvisninger artik-

lerne imellem, der stedvis medfører lidt bladren frem og tilbage. Det skæmmes dog ikke glæden over at kunne fordybe sig, endnu et vigtigt videnskabeligt værk om en klassisk lokalitet.

Margrethe Watt
København

Per Cornell & Fredrik Fahlander: *Social praktik och stumma monument: introduktion til mikroarkæologi*. Gotarc serie c, arkeologiska skrifter no 46. Göteborg 2002. 157 sider. ISBN 9911-85952-71-0. Bogladepri: 100 SEK.

Inden for de sidste ti år har områder af skandinavisk og særlig svensk arkæologi været præget af en meget filosofisk tilgang til det arkæologiske materiale. Den del af den postprocessuelle arkæologi, som har benyttet filosofien, er af kritikere blevet beskyldt for at høre hjemme under filosofi, kunst eller religion i stedet for arkæologi. Brugen af filosofi i arkæologien er fyldt med mange faldgruber, da fejl og misforståelser let opstår, når arkæologen bruger brudstykker af filosofisk retorik i en arkæologisk argumentation. Samtidig kan filosofien være med til at låse op for låste positioner, hvor arkæologien løber tør for traditionelle tolkningsmuligheder. Denne bogs forfattere benytter sig netop af filosofien i bestræbelserne på at konstruere en ny operativ arkæologisk teori. Bogen er således et vigtigt værk, med betydning for den svenske postprocessuelle filosofiske teoriretning, som præger skandinavisk arkæologi i dag.

Bogen vil prøve at løse op for den låste position, som forfatterne mener, at arkæologien i dag befinder sig i, og finde nye veje frem med en diskussion af social handling, materialitet og konstitutionen af arkæologiske vidnesbyrd. Dette indledes med et forslag til en operativ social teori, som ikke

gør brug af forud definerede sociale enheder som region, socialt system, kultur, samfund og etnisk gruppe. I stedet søges at identificere strukturerende handlinger eller regulerende handlinger, som opererer mellem mennesker og genstande/monumentter ubundet af rummelige og sociale grænser.

Første kapitel er en almen introduktion til bogens begrebsapparat. Det andet kapitel eksemplificerer en lang række af begreberne i forhold til spørgsmål om handling og samfundsteori. Disse afsnit er bogens bedste med en spændende og oplysende, men også kompliceret diskussion af sociale teorier i arkæologien vinklet i forhold til 1900-tallets filosofiske samfundssyn. Den franske filosof Michel Foucaults diskussion af »videns arkæologi« som historisk metode, hvor historiske dokumenter studeres som *stumme monumenter*, danner udgangspunkt for en af bogens centrale pointer: At arkæologiens materiale i sig selv er lige så værdifuldt i opbygningen af samfundsteorier som andre samfundsvidenskabelige discipliners vidnesbyrd. Det arkæologiske vidnesbyrd i form af materialet og dets relation til de menneskelige handlinger skal være det primære i enhver analyse. Efter som arkæologien i dag i vid udstrækning er præget af analogier hentet fra etnografien, er den ifølge forfatterne fastlåst i en opfattelse af fortidens samfund som udspringer af især 1900-tallets etnografiske fremstilling af »primitive« samfund og »de gode og ædle vilde«, som danner rollemodel for den arkæologiske fremstilling af fortidens folk. Denne arkæologi er en pessimistisk arkæologi, der ifølge forfatterne ikke stoler nok på bæredygtigheden af det arkæologiske materiales udsagn, men tillægger det mening hentet fra etnografiske observationer. I stedet tilskyndes en optimistisk arkæologi, hvor der arbejdes ud fra det arkæologiske materiales oprindelige kontekst og ikke en etnografisk betinget forestilling om, hvordan det kunne være.

Forfatterne vil tvinge diskussionen af den arkæologiske teoribygning i en anden retning væk fra etnografien og mod en moderne samfundsvidenskabelig orienteret opfattelse af forholdet mellem social praktik og arkæologiens stumme monumenter. Med udgangspunkt i den franske filosof Jean-Paul Sartre og hans *serialitetsbegreb* sættes fokus på handlingen frem for den handlende i relation til monumenter/omgivelser. Arkæologiens fragmenterede kildemateriale kan med udgangspunkt i serialitetsbegrebet siges at indikere et mønster af handlinger, som kan angive en social praktik i forhistorien. Denne fremstilling af menneskelige, ofte passive, ikke medvidende handlinger i relation til en given situation kan i nogen grad minde om sociologen Pierre Bourdieus berømte begreb *habitus*.

Bogen introducerer to operative begreber til brug i den metodiske tilgang til materialet, som er en forlængelse af serialitetsbegrebet; *strukturerende praktik* og *strukturerende positiviteter*. Begreberne eksemplificeres i en metafor, hvor strukturerende praktik (et givent handlingsforløb) kan ses som uens fibre i en tråd, der overlapper og vikles ind i hinanden. Eksempelvis kan en sådan fiber tænkes at være en given gravskik, hustypologi, eller kort sagt alle de mønstre, der kan udledes af materialet. Tråden, der løber ud af tidsaksen, er de strukturerende positiviteter, der repræsenterer overordnet handling.

Typologiske inddelinger i arkæologien modsvarer sjældent de sociale inddelinger i forhistorien, derfor er tekstens »fibre og tråd« metafor et kærkomment alternativ til den meget generelle lineære historietænkning, som præger arkæologien.

Mikroarkæologien tager udgangspunkt i det partikulære og det lokale i en søgen efter mere generelle aspekter af forhistoriens sociale praksis. Dermed er grunden lagt for en arkæologisk operativ teori, som ud fra et arkæologisk kildemateriale i et

begrænset område kan fortælle noget om samfundet og de sociale formationer, der som helhed har præget området. Denne metode er ikke generaliserende, men nærmere situationsorienteret. Mikroarkæologien bliver som koncept dermed en naturlig modreaktion til de generelle store linier, som mange arkæologiske teorier tegner.

I kapitlet om arkæologiens kildemateriale og operative metoder vil forfatterne vise, at arkæologien kan bidrage til samfundsteori på lige fod med eksempelvis etnografien. Herpå følger en diskussion af klassiske arkæologiske metoder, som seriation, klassifikation og multivariabel statistik, der kan understøtte en analyse. Her er ingen overraskelser, da metoderne ikke afviger fra en normal arkæologisk praksis.

Afslutningsvis i sidste kapitel om mikroarkæologi og det analytiske felt, skal den konstruerede operative mikroarkæologiske teori og metode eksemplificeres. Dette gøres ud fra tre vidt forskellige arkæologiske situationer. Denne gennemgang er meget kort i forhold til tekstens længde, og man sidder tilbage med en fornemmelse af, at forventningen om at få teorien koblet til materialet ikke bliver indfriet.

Bogen skal, som det står i den nyttige brugsanvisning på første side, ses som et indlæg til debat og ikke et færdigt værk, hvilket viser, at bogens ideer stadig er under en kontinuerlig udvikling. Dette er både en styrke og en svaghed, netop fordi en meget teoretisk diskussion, efter mit synspunkt, bedst illustreres med mange solide eksempler.

Bogen er udtryk for et ambitiøst projekt, som udstikker kursen for en ny arkæologisk tænkning, der tager udgangspunkt i det arkæologiske kildemateriale og i os som mennesker. Bogen er på mange måder nyskabende og kobler det filosofiske menneskesyn til arkæologien i en umiddelbar, på papiret, brugbar operationel teori. Arkæologien er en videnskab under udvikling, derfor er filosofiske diskussioner

som et udgangspunkt velkomne, da de er grænseoverskridende for faget og dermed innovative.

Jeanette Varberg

Institut for Antropologi, Arkæologi og

Lingvistik

Aarhus Universitet

Ole Crumlin-Pedersen & Athena

Trakadas (red.): *Hjortspring. A Pre-Roman Iron-Age Warship in Context*. Roskilde 2003. 293 sider. ISBN 87-85180-521. Bogleddpris: 385 kr.

Hjortspringfundets historie er en af de mere oprivende i dansk arkæologi, først tørvegravernes mishandling, så den fine udgravning i 1921-22 og publikation i 1937 og den velmente, dengang epokegørende alunkonservering. Vi, der har set båden forfalde i løbet af 60-erne, hvorefter Hjortspringkælderen blev lukket og »den sunkne and« efter en folkeindsamling nykonserveret, glæder os over nu at kunne se – på engelsk – hvad denne kostbare affære endte med.

Man må tro, at den nye bog skal være den ultimative publikation af Hjortspringfundet, men det er den ikke. Hvis det hele skal med, er læseren nødt til at have Rosenbergs bog *Hjortspringfundet* (Nordiske Fortidsminder III,1, København 1937) ved siden af den nye. Sidetallet er steget fra 111 til 293 sider, illustrationerne fra 67 til 280, der er vedlagt en CD-rom med udgravningsbilleder og klip fra filmdokumentationen af sejladsene. Der er masser af billeder – for mange gentagelser – er de alle nødvendige? Der er ikke noget nyt om oldsagerne efter Randsborgs *Hjortspring Warfare & Sacrifice in Early Europe* (Århus 1995). Det nye er skildringen af konserveringen, rekonstruktionen og afprøvningen til søs.

Hvad er da fremskridtet efter 67 år? Udgraverens fremstilling kunne ikke forbed-

res, tværtimod understreges Gustav Rosenbergs kompetence – med rette. Flemming Rieck har skrevet et kapitel om fundhistorien med stærk nationalistisk farvning. Crumlin-Pedersen beskriver skibet som udgravet, og konserveringsaffæren beskrives indgående. I 1989 blev 36% af båddele monteret i udstillingen mod 28 i 1932. Mens disse to grundlæggende afsnit får 45 sider, er der 88 til rekonstruktionen.

Crumlin-Pedersens skibsarkæologiske afsnit s. 209-32 er nok det bredest relevante. Han gennemgår 25 nord- og vesteuropæiske vragefund til sammenligning med Hjortspring. Af dem var blot to (+Nydam) kendt i 1937. De 13 britiske viser en skævvridning af materialet, fra Norden er der bortset fra Nydam blot stammebåde; ni af bådene er yngre end Hjortspringbåden. Hjortspringbåden står altså stadig sært ene som vidnesbyrd om en tradition for plankebyggede fartøjer, der ikke kan være opstået sådan uden videre.

Interessant er Crumlins beregninger af den vægt, som en roer/padler skal flytte i de forskellige bådtyper. Hjortspringbåden er det letteste af alle 26 fartøjer som følge af kvalitetsteknik og minimering af dimensionerne. Hjortspringbådens besynderlige stævne ses som en symbolsk tradition fra bronzealderen – men manglen på sammenligningsfund gør, at bronzealderforbindelsen stadig er spekulativ. Båden er nu mere u-formet end på de gamle tegninger, rebet fra stævn til stævn anses af de sejlede for en nødvendighed, men Crumlin er s. 232 skeptisk.

Det er helt i tråd med Ole Crumlin-Pedersens lange tradition i det marinarkæologiske center, at rekonstruktionen – en utænkelig tanke i 1937, hvor man måtte nøjes med at tegne sig til den – og sejladsen med den rekonstruerede båd 1999-2001 fylder godt i bogen, hhv. 45 og 33 sider, overillustreret og overdokumenteret; 27 billeder er overflødige, til dels ren pop, uskarpe eller gentagelser.

Båden blev bygget af 12 tons træ, som i løbet af 10.000 mandtimer blev reduceret til to tons uden ballast. Den lastede 30 personer, op til tre tons, i 2001, men to tons anses for optimalt. Hvis roerne vejer 1400 kilo, er der behov for 600 kilo ballast. Farten nåede ved prøvesejladserne op på 4-5 knob med erfarne roere; det viste sig upraktisk med flere end 18 roere i sving. Styreåre både for og agter viste sig at være en god idé (det er uventet nyt). Båden var mere sødygtig end ventet, en dagsrejse på ca. 75 km synes rimelig. Det er vigtig viden, hvis man vil bedømme dens taktiske anvendelighed. Alene sådan viden gør søgene umagen værd.

Årerne (pagajerne) er jo forudsætningen for, at båden kan bruges. De udgør et kapitel for sig, to hele er bevaret, vist fig. 62-63, 133 og 145, bedst fig. 112, uden målestok, med bladlængde fra 21-58 cm. Hvilken af dem blev taget som standard? Hvorfor tog man kun en type? Der må vel være en mening med, at der var flere. Lavede hver mand sin egen? Er den valgte længde 152 cm rimelig? Det diskuteres ikke.

Uagtet at væsentlige dele af dokumentationsmaterialet er direkte taget fra Rosenbergs bog, planerne er i farver osv., mangler adskillige af billederne fra udgravningen og af oldsagerne, og der gives ikke konsekvent mål i billede- eller brødteksten. Der savnes henvisninger til 1937-bogen, ofte står der blot NM eller GR fot. Et enkelt udgravningsfoto og nogle meget blege tegninger af nogle af våbnene er nye (fig. 4.5A har skæmmet sig siden Rosenberg 1937, fig. 24). De grelle grønne farvebilleder 4.2, 4.21 & 4.31 havde jeg gerne undværet, de er unødvendige og ikke bedre end 1937, fig. 24. Hvorfor vises samme kort s. 10, 103 og 144? Hvorfor er hovedplanen (pl. 3) reduceret fra 1937 og uden målestok? Planerne fig. 1.7-2.4 er uden nordpil og de fleste oldsagsbilleder uden målestok.

Kauls noget knudrede afsnit om våben-udstyret og de få andre løsfund bringer ikke noget nyt i forhold til Randsborg 1995. De tre typer sværd, som Becker udskilte (fig. 4.4), svarer ikke til de tre tegnede fig. 4.5. Rosenberg anførte otte hele sværd og tre klingestykker og viste seks – her er fire tegnet. Hvorfor er der sparet her? Det er de første jernsværd herhjemme, så en grundigere dokumentation og diskussion havde været på sin plads. Hvorfor er det s-bøjede langsværd aldrig tegnet udrettet? Beskrivelser af nogle af fundene mangler, f.eks. blæsebælgituden og træfadene. Hvorfor er hele fundmaterialet ikke illustreret – der kommer vel næppe en ny bog foreløbig?

50 af de 64 bevarede skjolde er målelige. Hvis der er stumper af yderligere 50, harmonerer det ikke med spydtallet. Smed man skjoldet først, når man stak halen mellem benene? Over 100 skjolde giver en endnu større styrke end spydtallet antyder – nærmere fem skibsbesætninger. (Hvordan giver skjoldtallet 70 krigere s. 153?). Med dette udgangspunkt er vi oppe på en ikke helt lille hær. Det er ikke ligetil at finde endelige tal, der er 68 skjoldgreb, men de er givetvis underrepræsenteret i det bevarede materiale, som skildres i første kapitel. Alle tal må nødvendigvis være minimumstal, og det er svært at se, hvordan de skal korrigeres rimeligt. Derfor er de varierende styrketal på sin vis forståelige, blot havde en »officiel« stillingtagen været på sin plads.

Er to sider til den største samling skjolde i Europa nok? De to pyxider (de sære små trædåser) får fire sider! Er det en rimelig balance? Noget mere må der være at sige, og en fremlæggelse à la Illerup, hvor alle våben er tegnet, havde været ønskelig. F.eks. hvor meget vejede et skjold (er der ikke rekonstrueret noget)? Ringbrynjerne må være de ældste kendte, så dobbelt ærgeligt, at de ikke er bevaret.

Slæbte man lam, kalve og hvalpe med – eller hvordan skal dyreknoglefundene for-

stås? Hvorfor er der ingen C14-dateringer af de tre dyreknoglegruber?

En mere præcis datering af fundet, end oldsagerne kan give, er ønskelig, når skibet skal sættes ind i en historisk sammenhæng. Der bruges blot seks linier på C14-dateringen (s. 175 med en diskussion s. 173ff), men de nu brugte grafiske fremstillinger af den statistiske usikkerhed savnes. S. 180 er dateringen 400–350, s. 183 er den 350, ellers 4. årh. f.Kr., s. 221 står der 390–210 BC. Båden er s. 175 sat til 370 BC og spydskafterne til 390 BC, hvilket lyder lidt bagvendt.

Ole Crumlin-Pedersen placerer båden i dens skibshistoriske og -tekniske sammenhæng, der jo unægtelig ser noget anderledes ud, end den gjorde på Rosenbergs tid. Mangelen på bronzealder- og tidlige jernalderfartøjer i Skandinavien er stadigvæk en betydelig lakune og et føleligt savn. Vi kender blot stammebåde – af eg – fra bronzealderen i Norden, men flere plankebyggede både fra De britiske Øer, hvorom der netop er ny litteratur. Det er tankevækkende, hvilken rolle tidevandet kan have spillet for udviklingen af søgående fartøjer med stor forskel vest og øst for Jylland.

Litteraturfortegnelsen er inkonsekvent, sidetal mangler i Kauls henvisninger. Et tysk resumé er vel overflødigt, det danske kunne til gengæld have brugt dets 18 sider.

Det er en flot bog, som vi er vænnet til af Ole Crumlin-Pedersens nu nedlagte marinarkæologiske forskningcenter i Roskilde. Det er ikke mange fund, der nypubliceres efter næsten 70 år, men Hjortspringbåden kan bære det. Det har ærgret mig at måtte være kritisk, men det må ikke glemmes, at vi med Hjortspring er i et højaktuelt spændingsfelt mellem skibsarkæologi, eksperimentalarkæologi og 'normal' landarkæologi. Det sidste ord er ikke skrevet om Hjortspring.

Glemmes bør det heller ikke, at uden Gustav Rosenbergs fremragende doku-

mentation og bjergning var det blevet en meget kort bog. I diskussionen om moderne arkæologis somme tider uforsonlige holdninger til »de gamles« arvs arve Hjørt-spring et centralt dokument.

Henrik Thrane
Frederiksberg

Frederik Fahlander & Terje Oestigaard: *Material Culture and Other Things. Post-disciplinary Studies in the 21st Century.* Gotarc, Series C, No 61. Vällingby 2004. 279 sider. ISBN 91-85245-12-7. Bogladeprijs: 150 SEK.

Hvad er arkæologi? Et tilsyneladende enkelt spørgsmål, men svarene har igennem tiden været mange – lige fra, at arkæologien groft sagt var en illustration til historien, til, at arkæologi skulle være lig antropologi. I bogen *Material Culture and Other Things* er svaret på spørgsmålet enkelt og lige til: arkæologi er studiet af materiel kultur.

Baggrunden for bogen skal søges ved det arkæologiske institut på Göteborgs Universitet, hvor i alt fem ud af bogens syv forfattere har deres virke. Her er der oprettet en afdeling for »mikroarkæologi«, der er et studie af arkæologi med basis i sociologi og materiel kultur. Bogens artikler findes i øvrigt frit tilgængeligt på afdelingens hjemmeside (www.hum.gu.se/ark/).

I bogens introduktion bliver man af Frederik Fahlander & Terje Oestigaard indført i ideerne bag materiel kultur, og hvorfor dette emne i dag er mere aktuelt end førhen. De anser, at arkæologi i bund og grund kan opfattes som et studie af materiel kultur – et forhold der gør, at arkæologer primært må forholde sig til det materielle som sådan og til de menneskelige handlinger, der knytter sig hertil. De fremhæver endvidere, hvorledes studiet af den materielle kultur skaber et redskab, som ikke kun arkæologer kan anvende,

men også andre fag. De anser det derfor som en mulighed, at arkæologisk teori i fremtiden vil blive toneangivende blandt humanistiske fag.

Bogen er groft sagt opbygget over tre emner, der alle relaterer sig til materiel kultur: 1) Definitionsrammerne for materiel kultur, 2) etnicitet og kontrol med fortiden og 3) anvendelse af antropologi i arkæologien.

I den første artikel skrevet af Terje Oestigaard (s. 21-56) bliver begrebet materiel kultur nærmere beskrevet. Hans definition af materiel kultur består af fire forskellige sfærer: fortid, nutid, natur/materialitet og kultur. Fortiden og en forståelse af den forhistoriske kultur er, hvad arkæologi normalt søger, men for at kunne komme hertil må man acceptere, at de fleste tolkninger af fortiden kun kan ses igennem nutidens øjne; og at en forståelse af kulturelle forhold i arkæologisk sammenhæng kun kan gå igennem en forståelse af materialitet og naturen. Oestigaard fremhæver, at studiet af materiel kultur ikke tager side i den debat, der har været i de seneste 25 år imellem processualisme og post-processualisme, men at begge mere eller mindre kan være en del af studiet af materiel kultur.

I grænselandet imellem sjælen og den materielle kultur findes kroppen. Dette tema bliver taget op til behandling af Per Cornell (57-92) ud fra samfundets forhold til den døde og den levende krop. Artiklens afsæt er en beretning om et inkabryllup imellem en mumie og et menneske. For at skabe en forståelse af dette absurde bryllup udforsker han flere forskellige forhold omkring samfundet og kroppen, såsom forholdet imellem samfund og den døde krop, identitet, slægtskab osv. Konklusionen er, at kroppen død eller levende udtrykker et større felt af sociale udtryk og sociale kontraster. Årsagen til det absurde bryllup må derfor ses som et ønske om at konsolidere sin magt i et samfund, hvori de døde var en integreret del.

»Nutiden er et produkt af fortiden, men fortiden er også i høj grad et produkt af nutidens politiske agenda« – denne sætning må siges at være det centrale for Gro Kyviks (93-108) bidrag til bogen. Hun fremlægger her, hvordan en politisk dagsorden kan påvirke forskningen og formidlingen af forhistorien. Udgangspunktet er de seneste årtiers politiske og økonomiske udvikling i Kina. En udvikling, der bevidst har fremhævet de episoder fra forhistorien, der bekræfter det nuværende Kinas politiske styre, og fravalgt dem, der ikke gør det. Herved har den nye politiske elite fået en legitimitet baseret på en konstruktion af forhistorien. Konklusionen er, at man som arkæolog bør være bevidst om den verden, som man agerer i, og den politiske agenda, der altid er til stede. Dette kan kun opnås ved, at man accepterer afstanden og de forskelle, som er imellem nutid og fortid.

En politisering af arkæologien er også et væsentligt tema for Johan Normark (109-160). Heri bliver blikket rettet imod anvendelsen af begrebet etnicitet i arkæologi og i det 21. århundrede. Dette sker med udgangspunkt i den gængse opfattelse af en etnisk kontinuitet fra den antikke Mayakultur til nutidens indianere i Guatemala. En opfattelse, der ifølge Normark er problematisk; for kan en forhistorisk etnisk gruppe virkelig eksistere i dag? Svaret er klart nej, fordi de forhistoriske genstande er fjernet fra de forhistoriske menneskers handlinger, tanker og kultur, og derfor ikke uden videre kan ses som udtryk for en etnisk gruppe, der eksisterer i dag.

Hos Jörgen M. Johannensen (161-184) bliver der gået mere i dybden omkring Normarks forståelse af etnicitet i forhistorien. Johannensen starter med en kritik af arkæologen Siân Jones bog *Constructing Identities in the Past and Present* ved bl.a. at fremhæve, at anvendelse af begrebet etnicitet i en arkæologisk sammenhæng er et alt for voldsomt begreb, der dækker langt mere, end hvad et studie af materiel kultur

kan bære. I stedet bør fokus ligge på det, han kalder »*Structuring positivities*«, dette begreb kan kort beskrives som et udbredt mønster af handlinger, der forekommer over lange tidsforløb og over større områder. Et sådant mønster ses som værende såvel dynamisk som fleksibelt.

Fra at omhandle etnologi udforsker de to næste artikler anvendelsen af etnografiske analogier i forståelsen af de forhistoriske kulturer. Frederik Fahlander (185-212) behandler forholdene imellem de to humanistiske videnskaber arkæologi og antropologi, og bidrager med en kritik af den hæmningsløse brug af antropologiske analogier. Han konkluderer, at arkæologien i studiet af materiel kultur bør hente sine analogier fra sociologien – og fra ens egen fantasi.

Forholdet imellem antropologi og arkæologi er til dels temaet for Pontus Forslund (213-258), der giver en grundig indføring i begrebet *Middle Range Theory*, hvordan det opstod og hvordan en fejltolkning af det fik vitale konsekvenser for arkæologisk teori.

Kristian Kristiansen (259-278) laver en opsummering af bogens artikler, samt giver sit bidrag til forståelsen af materiel kultur. Dette sker ved, at der for første gang i bogen præsenteres et arkæologisk materiale. I slutningen af artiklen fremhæver han vigtigheden af en tværvideenskabelig diskussion imellem de fag, der anvender materiel kultur i deres forståelsesramme. Hertil fremfører han, at spørgsmål om traditioner og etnicitet må genåbnes for diskussion på tværs af fagene.

Bogen giver med basis i Terje Oestigaards artikel en fyldestgørende indføring i mange af de aspekter, der ligger i begrebet materiel kultur. Mange af de tanker og ideer, der bliver fremført, er klart et forfriskende pust i den teoretiske debat omkring arkæologi. Et væsentligt problem med bogen er dog, at mange af artiklerne overlapper hinanden i indhold, samt at flere virker

mere eller mindre ude af sammenhæng. For eksempel undrer det mig, at der er medtaget hele to artikler, der beskriver etnicitet; og Pontus Forslunds artikel om Middle Range Theory virker noget malplaceret set i den store sammenhæng.

Det kunne her have været rart, hvis redaktørerne havde skabt en bog med mere klare linjer og et mere gennemskueligt indhold. Kort sagt havde bogen så afgjort vundet ved at være en monografi i stedet for en artikelsamling. Bogen taber også derved, at langt de fleste af forfatterne mere eller mindre er tilknyttet »Göteborgskolen«. Det havde hjulpet en del, hvis der havde været plads til kommentarer af arkæologer fra andre universitetsmiljøer, eller sågar fra historikere eller antropologer.

Når det er sagt, så sidder jeg tilbage med stor lyst til at læse mere om materiel kultur. Jeg er heller ikke i tvivl om, at de grundlæggende ideer, som bogen fremsætter om materiel kultur, vil komme til at præge ikke blot den teoretiske debat i arkæologi frem i tiden, men også min egen måde at bruge arkæologien på.

Kjartan Langsted
Gilleleje Museum

Christian Fischer: *Tidlige Danske Vandmøller; To middelalderlige vandmøller ved Tovstrup og Vejerslev.* Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 50. Højbjerg 2004. 119 sider. ISBN 87-88415-32-5. Bogladepris: 248 kr.

I 1980-erne skete der herhjemme et markant skred i opfattelsen af vandmøllens historie. Årsagen var først og fremmest resultaterne af Christian Fischers undersøgelser af vandmøllerne i Tovstrup og Vejerslev. Selv om der i udgangspunktet var tale om nødudgravninger, lykkedes det at skaffe midler til at gøre undersøgelserne til egentlige forskningsgravninger af de to velbevarede mølleanlæg. Det ene anlæg,

Tovstrup, repræsenterede en udvikling over senmiddelalder og tidlig nyere tid, mens Vejerslev kun fungerede en kort periode omkring 1200, hvorfor de to anlæg kunne supplere hinanden. På tidspunktet for udgravningerne havde der ikke været tradition for arkæologisk udgravning og tolkning af vandmølleanlæg siden Steensbergs undersøgelser før og efter 2. verdenskrig, og det blev derfor i høj grad op til Christian Fischer at udvikle udgravningsmetodik såvel som en terminologi på basis af beslægtede videnskaber som forhistorisk arkæologi og etnologi. Kort sagt et stykke pionerarbejde inden for nyere dansk arkæologi.

Bogen kan opdeles i tre dele: 1) En generel del indeholdende en (dansk) forskningsoversigt, præsentation af vandmøllens udvikling i Europa og et forsøg på at sætte møllen ind i en dansk, samfundsmæssig kontekst. 2) Publiceringen af de to vandmølleudgravninger. 3) Et katalog over arkæologisk påviste vandmøller.

Det væsentligste afsnit er publiceringen af udgravningerne, der gennemgås systematisk. Møllebygningerne først, efterfulgt af de vandtekniske anlæg med møllerende, opstemning og mølledam. Herefter fremlægges fundene, først og fremmest de til mølleværket hørende dele af træ, som er bevaret i form af padelblade, vandhjul og tandhjul, men også aksellejer og møllesten. Det er fundtyper, som karakteriseres som ledeoldsager for bestemmelsen af et anlæg som en vandmølle, og som her for første gang er afdækket samlet i deres sammenhæng. For vandhjulets vedkommende kan der ydermere ud fra fundet i Tovstrup etableres en kronologi for dets udvikling samt trækkes paralleller til europæiske (hollandske) eksempler. Også de dagligdags fund, der belyser livet i møllen, beskrives.

Der er gode illustrationer at forholde sig til, men det er lidt fedtet, når man ikke har udnyttet bogens format (A4) til at gengive

oversigtstegningerne i så stor størrelse som muligt. Det er et føleligt problem ved Tovstrup, hvor Christian Fischers omhyggelige redegørelse for forholdene omkring de vandtekniske anlæg er unødigt vanskelig at følge.

Møllerne er ikke forsøgt indpasset i det sparsomme historiske kildemateriale, idet der dog antydes mulige eller sandsynlige forbindelser til områdets herreklostre. Selvom det havde været rart at få møllerne forankret i det middelalderlige samfund, er det dog en fordel, i og med at tilskrivningen af møllerne til mulige ejere i højere grad må hvile på en skønsom og dermed diskutabel afvejning af de skriftlige kilder end de mere håndfaste arkæologiske ud-sagn om de fysiske rammer.

Denne mangel er der delvist rådet bod på i bogens indledende, generelle afsnit, som desværre er den del, jeg ubetinget er mindst glad ved. Med to parallelt løbende notesystemer (henholdsvis indskudt i teksten og slutnoter) er det indtrykket, at afsnittet i løbet af bogens lange tilblivelsesperiode kun ujævnt er blevet opdateret og revideret. For eksempel savnes en stillingtagen til resultaterne af Richard Holts undersøgelser fremlagt i »The Mills of Medieval England« fra 1988, der på sin vis er ligeså nybrydende i forhold til tidligere fremstillinger af engelsk møllehistorie, som Christian Fischers undersøgelser er det herhjemme. Dermed bliver hans fremstilling meget traditionel og på nogle punkter forældet. Her skal gives et par eksempler.

Side 24 sættes vandmøllens endelige gennembrud i Europa til o. 1000, tidligst i de tidligere romerske områder. Dateringen er baseret dels på Margaret Hodgens undersøgelser fra 1939 af de engelske møller («Domesday Water Mills« i: *Antiquity* Vol. XIII, nr. 51, 1939), dels formentlig på den opfattelse, at møllen først efter folkevandringsstiden spredtes fra enkelte lommer i Frankrig og Norditalien (efter Terry S.

Reynolds: »Stronger than a Hundred Men. A History of the Vertical Water Wheel« fra 1983). Holt sætter gennembruddet i Europa til 3. århundrede eller før ud fra dels fund af engelske møller, dels tidlige franske kilder. Han justerer Hodgens angivelse af antallet af engelske møller i 1086 til 6082 og afviser ikke mindst hendes antagelse af, at processen med spredning af vandmølleteknologien i England endnu var i fuld gang på dette sene tidspunkt.

Dateringen af gennembruddet til o. 1000 leder Christian Fischer til at hævde en snæver sammenhæng mellem spredningen af mølleteknologien og den samtidige spredning af klostervæsenet. Men som det fremgår af Holts datering, kan det ikke være tilfældet, hvilket kun understreges af, at de ældste møller i det angelsaksiske England findes ved kongsgårde, Tamworth og Windsor. Det samme synes at gøre sig gældende i Danmark, hvor de ældste omtaler af møller omhandler overdragelse af private møller til kirken fra stormænd. Heller ikke den ældste arkæologisk påviste mølle herhjemme i Ljørring, der er C14-dateret til 995 +/- 80, kan have noget med klostre at gøre. Det er et spørgsmål, om ikke kirkens og klostrenes force i virkeligheden lå i driften af møllerne, der som institutionsejede var underlagt helt anderledes stabile rammer end privatejede møller. Dertil kommer, at kirkelig ejendom i middelalderen generelt er bedre dokumenteret end privat, og alene derfor får klostermøllerne en væsentlig mere fremtrædende plads, end de har haft i samtiden.

Et andet resultat af Holts undersøgelser er et væsentligt mere nuanceret syn på udbredelsen af møllemonopolet udformet gennem henholdsvis møllepligt og møllertvang institutionen. Disse to begreber har iflg. Holt ikke været nær så udbredte i England som tidligere antaget. Begreberne er ud fra den daværende opfattelse beskrevet i forbindelse med Munkemølle i Odense (i: Per Kr. Madsen: »Mølledrift og

kongelige rettigheder i den tidlige middelalder Odense«. Fynske Årbøger 1986), som Christian Fischer refererer i et omfang, så det meste af s. 34 burde stå i anførselstegn. Trods dette undlader han at skelne mellem de to begreber, hvilket gør hans henvisning på s. 33 til Böcher (1942) helt forvirrende, idet der her netop er tale om en redegørelse for forskellen mellem de møllepligtige kongerigske bønder og de hertugelige bønder, som var underlagt mølletvang.

Afsnittets svingende grad af gennemarbejdning sættes i perspektiv af den grundige gennemgang og afvisning af horisontalmøllens forekomst i det nuværende Danmark, som absolut skal fremhæves. Bogen kan således anbefales, når man beskæftiger sig med vandmøller bredt, men er med Christian Fischers egne ord en »nødvendighed«, når det gælder grundlaget for fremtidig forskning i middelalderlige møller. Dette gælder dog mindre for det indledende afsnit, men i så meget højere grad for publiceringen af de to vigtige vandmølleudgravninger og det værdifulde katalog.

Jakob Tue Christensen
Odense Bys Museer

Hans Christian Gulløv (red.): *Grønlands Forhistorie*. Gyldendal. København 2004. 448 sider. ISBN 87-02-01724-5. Bogladepri: 399 kr.

«De første mennesker ankom til et jomfrueligt land, og her fulgte nogle af pionererne efter flokkene af moskusokser, som førte dem nord om landet og om på østkynten. Det var Independence I-folket, som vi i det foregående har fået kendskab til, og hvis efterkommere levede i disse egne i omkring 500 år, indtil klimatiske ændringer satte en stopper for fortsat jagt og bosættelse i det højarktiske Grønland. Men

andre pionerer rejste mod syd ned i det lavarktiske Vestgrønland, hvor de fandt et andet og mangfoldigere dyreliv end det, deres frænder i nord havde valgt at basere deres tilværelse på. Her var ingen moskusokser, men rensdyr og sæler i stor mængde, og her levede pionerernes efterkommere i mere end halvandet årtusinde og skabte den længstvarende kultur i landets forhistorie, Saqqaqkulturen, som vi nu skal se nærmere på».

Sådan indledes kapitlet om Vestgrønlands tidligste indbyggere i bogen *Grønlands Forhistorie*. Grønland har længe savnet en samlet moderne beskrivelse af forhistorien. Dette pragtværk råder bod på denne mangel. Med udgangspunkt i den nyeste arkæologiske viden kombineret med etnografiske kilder og naturvidenskabelige analysemetoder beskrives udviklingen fra den første indvandring til Grønland for ca. 4.500 siden frem til kolonitiden, hvor forhistorie ændres til historie.

Bag værket står flere forfattere: Hans Christian Gulløv, Bjarne Grønnow, Jens Fog Jensen, Martin Appelt, Jette Arneborg, Claus Andreasen og Joel Berglund med tilknytning til enten Sila, Nationalmuseets Center for Grønlandsforskning, København eller til Grønlands Nationalmuseum og Arkiv, Nuuk. Det er lykkedes for redaktøren H.C. Gulløv at få bogen til at fremstå som en smuk homogen helhed. Bogen har et overvældende antal farvebilleder, som på bedste vis illustrerer den spændvidde, der er i det grønlandske landskab både fra syd til nord og øst til vest. Samtidigt vises i tegninger og billeder, hvordan befolkningsgrupperne til forskellige tider tilpasser deres boligtyper og redskabsinventar til landet og dets ressourcer.

Udforskningen af Grønlands forhistorie begyndte for mere end 100 år siden og er lige siden foregået i et tværfagligt regi med inddragelse af mange forskellige discipliner. Dette fremgår af den meget vel-skrevne indledning, som på bedste vis

sætter scenen for at forstå samspillet mellem mennesker og natur i fortidens Grønland.

Bogen er herefter bygget kronologisk op med en beskrivelse af de forskellige kulturer, som bosætter sig i Grønland. De ældste kulturer, som under et betegnes som palæoeskimoer, indvandrer fra det vestlige Alaska over det højarktiske Canada omkring 2.500 f.v.t. til Grønland. I Nordøstgrønland benævnes kulturen for Independence I og i Vestgrønland for Saqqaqkulturen. Fra udgravninger af vestgrønlandske bopladser ved vi, at disse mennesker havde et kajaklignende fartøj, og at de var ledsaget af hunde. Derimod er der endnu ikke fundet spor af slæder. Deres jagtvåben var veludviklede og beregnet til fangst af havpattedyr, fugle og fisk såvel som jagt på landpattedyr såsom rensdyr og moskusokser. Vi kender deres byttedyr, redskabsinventar og boligformer, men endnu er der næsten ingen spor af menneskene selv, kun fire lemmeknogler blev fundet i mødningen på bopladsen Qeqertasussuk.

Saqqaqkulturen, som viste nær forbindelse med Alaska, forsvinder fra Grønland mellem 800-400 f.v.t. Det diskuteres stadig blandt arkæologerne, om Saqqaqkulturen ændres til Dorsetkulturen, eller om der er tale om en ny indvandring fra Canada. I Nordøstgrønland findes en højarktisk udløber af Dorsetkulturen – Independence II, som kun findes relativt kortvarigt i området.

Dorsetkulturen forsvinder fra Grønland omkring år 0, og landet ligger for første gang i 2.500 år øde hen til omkring 700 e.v.t., hvor der findes spor af den seneste fase af Dorsetkulturen i Smith Sund i Nordvestgrønland. Bosættelsen varer i ca. 500 år og har efterladt sig iøjnefaldende spor i form af mere end 40 meter lange megalitanlæg. Desuden findes fantastiske udskæringer i hvalrostand af mennesker og dyr, samt genstande, der knytter sig til en shamanistisk tradition. 985 e.v.t. kom-

mer en helt anden befolkningsgruppe til Grønland østfra. Det er nordboerne, som slår sig ned i Sydgrønland og driver landbrug her i næsten 500 år suppleret med handel, fangst og fiskeri. Få århundreder senere, omkring 1200, indvandrer Thulefolket (neo-eskimoerne) til området omkring Smith Sund. De kommer direkte fra Alaska og er forfædre til nutidens grønlandere. Det betyder, at der i et par århundreder er tre forskellige befolkningsgrupper i Grønland. Efter 1450 er Thulefolket alene tilbage indtil koloniseringen i 1700-tallet.

Bogens sidste halvdel, som beskæftiger sig med nordboerne og Thulefolket, viser, at Grønlands forhistorie er knyttet sammen med de arktiske kulturer mod vest i Canada og Alaska. Men selvom afstanden til Europa er meget større, er Grønland dog også tæt forbunden hermed. Eksempelvis havde handelen med hvalrostand stor betydning for Grønland, indtil der blev importeret billigere elfenben fra Afrika. Den europæiske fangst på sæler og hvaler påvirkede ikke blot ressourcegrundlaget, men også rejseaktivitet og hustyperne for grønlanderne. Sidst men ikke mindst betød tilstedeværelsen af de danske kolonier, at den grønlandske befolkning gik fra at være meget mobile til at være bofaste permanent.

Med *Grønlands Forhistorie* har vi fået en omfattende, samlet beskrivelse af den viden, som indtil nu er indhentet gennem arkæologiske undersøgelser i Grønland. Forfatterne har besvaret mange spørgsmål, men er heller ikke bange for at fortælle, at mange problemer stadig er uløste. Denne opgave overlades til kommende generationer af arkæologer, som nu har et solidt og spændende fundament at arbejde videre med. Bogen er udstyret med noter, litteraturliste og index og kan derfor bruges af fagfolk. Samtidig er den velskrevet i et forståeligt sprog, som er en fornøjelse at læse. Alle med interesse for Grønland eller ar-

kæologi har her en oplagt mulighed for at blive klogere.

Tinna Møbjerg
Herning Museum

Uta Halle: »Die Externsteine sind bis auf weiteres germanisch!«. *Prähistorische Archäologie im Dritten Reich*. Sonderveröffentlichungen des Naturwissenschaftlichen und Historischen Vereins für das Land Lippe, Band 68. Bielefeld 2002. 573 sider. ISBN 3-89534-446-X. Bogladepri: 49 €.

Det er en grundlæggende substans i fascistiske regimers natur at ville kontrollere og manipulere den videnskabelige verden. Dette gjaldt også det nazistiske Tyskland. Således forsøgte man ihærdigt at styre den arkæologiske forskning samt dennes populære formidling. På trods af vedvarende interne magtkampe lykkedes forehavendet i vidt omfang på begge planer. Men hvordan skete det? Allerede før nazisternes magtovertagelse splittede en dyb interessekonflikt den arkæologiske forskning i Tyskland. Datidens ensidige dyrkelse af civilisationens opståen i den klassiske og orientalske verden fordrede en modreaktion fra en langt mere forsmået og overset forhistorisk (germanocentrisk) arkæologi. Det Tredje Rigets to stridende kulturhistoriske myndigheder, personificeret ved chefideologen Alfred Rosenberg (Reichsbund für deutsche Vorgeschichte, ledet af arkæologen Hans Reinerth) og SS-lederen Heinrich Himmler (SS-Ahnenerbe), gjorde hver for sig en målrettet indsats for at overbevise den ariske lægmand om dennes racemæssige fortrinligheder.

Indtil begyndelsen af 1990'erne havde arkæologien som fag berøringsangst over for denne skumle arv, mens historikerne Reinhard Bollmus tyve år tidligere (*Das Amt Rosenberg und seine Gegner*, 1970) og Michael Kater (*Das »Ahnenerbe«* der

SS. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte des Dritten Reiches, 1974) påbegyndte debatten i videnskabelige kredse. I løbet af de sidste 15 år har især arkæologerne Bettina Arnold og Henning Hassmann taget emnet op, mens flere andre arkæologer har bidraget med mindre artikler. Dog skulle der gå næsten 60 år efter Det Tredje Rigets undergang, før en tilbundsående undersøgelse så dagens lys. Nu er den her i form af publiceringen af den tyske arkæolog og privatdocent Dr. Uta Halles ph.d.-afhandling (habilitationsskrift antaget på Humboldt Universitetet i Berlin, 2001): »Die Externsteine sind bis weiteres germanisch!« *Prähistorische Archäologie im Dritten Reich* (»Externsteine forbliver indtil videre germaniske!« Forhistorisk arkæologi i Det Tredje Rige). Det er et omfattende, stringent og tysk værk. Og det har været savnet!

Halles studium, som primært er baseret på arkivalier i form af officielle og personlige korrespondancer, avisartikler, journaler, personlige optegnelser m.m., forsøger at besvare følgende problemstillinger: 1) I hvilken grad var den arkæologiske forskning underlagt det nationalsocialistiske system, og i hvilket omfang blev fund og anlæg forfalsket eller overfortolket? Var sådanne overfortolkninger ønskede og/eller påtvungne fra politisk side? 2) Var problemstilling og fortolkning af en given udgravning afhængig af hvilken af NSDAP-organisationerne – Amt Rosenberg eller SS-Ahnenerbe – der havde ansvaret for den? 3) Hvilken indflydelse opnåede den folkelige amatørforskning på politikere og forskere, og hvorledes spillede denne ind på udgravningsresultaterne? 4) På hvilken måde anvendtes de arkæologiske resultater i nazisternes ideologiske propaganda?

Halle har valgt at tage udgangspunkt i udgravningerne ved Externsteine i 1934-35. Externsteine er en spektakulær lokalitet i Teutoburger Wald: resterne af en sandstensbjergkæde, der står tilbage som kæmpestore, forvitrede tænder. I form af

bl.a. huler og relieffer findes der kulturhistoriske spor fra middelalderen, muligvis også ældre stenalder. Foranlediget af amatørforskeren Wilhelm Teudts teorier om, at Externsteine var en urgammel germansk helligdom, ødelagt af kristne, blev der i 1930'erne foretaget arkæologiske undersøgelser. Først i Teudts folkelige forenings (*Vereinigung Freunde germanischer Vorgeschichte*) regi, senere i SS-regi. Efter 1945 stod disse undersøgelser som mønstereksemplet på nazistisk ideologisk målrettet forskning.

For undertegnede er den væsentligste, overordnede problematik relateret til arkæologiforskningen i Det Tredje Rige spørgsmålet om, hvorledes samarbejdet mellem forskere, ideologer og magthavere fik grobund, samt hvilken karakter dette samarbejde havde. Uta Halle redegør for den arkæologiske forskningssituation i Tyskland fra slutningen af 1800-tallet og op til Hitlers magtovertagelse i 1933. Det viser sig, at en tilsyneladende uløselig konflikt mellem den sydvesttyske provinsielromersk orienterede arkæologi (centreret om den *Römisch-Germanisches Kommission* fra 1902) og den nordøsttyske germansk/etnisk orienterede arkæologi (centreret om filologen og arkæologen Gustaf Kossinna), i høj grad prægede de første årtier af 1900-tallet og fik afgørende betydning for kulturarvpolitikken under nazisterne. Kampen om kulturarven – bl.a. hvilken af de to fløje, der skulle lede et kommende *Reichsinstitut* for forhistorie – gav grobund for voldsom opportunistisk fra ærgerrige forskeres side allerede inden 1933. Dette forhold, sammenholdt med tidens nationalistiske og racehygiejniske hysteri, fik mange arkæologer til at kaste sig i favnen på nazisterne; nogle af ideologiske årsager, mange af karrieremæssige. De to institutioner *Amt Rosenberg* og *SS-Ahnenerbe* konkurrerede om magten helt til krigsafslutningen. Således kom der aldrig fælles fodslag i nazisternes politik vedrørende

arkæologien. Og et afgørende indgreb fra topplan kom aldrig, blot hensigtserklæringer uden nævneværdig effekt. Konflikten beroede i høj grad på mere eller mindre intrigante personspørgsmål, og blot i ringe grad på egentlig politisk og faglig forskellighed.

Halle gør klart, at nazisternes topfolk ikke selv havde en videnskabelig tilgang til arkæologien. Hitler selv gjorde på et tidspunkt ligefrem offentligt nar af Rosenberg og Himmler og betegnede dem »spinnerige Jenseitsapostle« (grublende hinsidesapostle). Føreren var dog klar over arkæologiens propagandistiske potentiale og anvendte dette rent taktisk. Rosenberg så mere romantisk arkæologiens resultater som det tyske folks Gamle Testamente, og som broen mellem en fjern fortid og en storslået nutid. Han mente, det var forskningens store opgave at genoplive Germaniens ære, men viste dog ikke egentlig interesse for at studere faget nærmere. Himmler var betaget af idéen om forhistorien. Han opfattede den forhistoriske arkæologi som den umiddelbare berøring med forfædrenes huse, våben og redskaber – nu igen bragt for dagens lys. Trods dette anså han det som højst ligegyldigt, hvorvidt de germanske stammers forhistorie i virkeligheden havde haft dette eller hint forløb, når det havde med parti og stat at gøre. Væsentligere var det at få vækket historiske forestillinger i folket, der kunne styrke den nationale stolthed. Ene og alene for denne mission blev de forhistoriske arkæologer betalt. Således tilsidesatte Himmler hensynsløst videnskabelige resultater, når de ikke passede til hans ideologiske forestillinger.

Dette bringer os videre til spørgsmålet om censur. Nyheder om udgravninger o. lign. blev ofte offentliggjort i lokal og national dagspresse. Disse var således underlagt de almene censurforanstaltninger, der indførtes kort efter magtovertagelsen primo 1933. Under krigen blev censuren

skærpet, så det fra 1943 eksempelvis kun var tilladt at skrive om *germanske* fund. I forbindelse med undersøgelserne ved Externsteine blev der af kritikere sået tvivl om anlæggenes germanske oprindelse, hvilket fik Himmeler til at forbyde yderligere offentlig videnskabelig diskussion om sagen. En af kritikerne, arkæologen Fritz Wieggers, holdt sig tilbage med offentlig kritik af frygt for karrieremæssige konsekvenser. Han bemærker dog ironisk i sine personlige optegnelser, at: »Die Externsteine sind bis auf weiteres germanisch!«, hvilket Halle har anvendt som titel på sin afhandling.

Efter krigen blev Hans Reinert udråbt som syndebug for politiseringen af faget. At han under krigen var blevet anklaget for jødevenskab af sine faglige fjender, så man bort fra, og han blev fremstillet som helt igennem antisemitisk. Han idømtes fem års fængsel, og man advarede mod genansættelse af ham i faget. SS-officeren Herbert Jankuhn, der, foruden at lede undersøgelserne af Hedeby, havde beskæftiget sig med plyndring af en række besatte landes arkæologiske kulturskatte, fik derimod en velrenommeret arkæologisk karriere efter krigen.

Der er ingen tvivl om, at Uta Halles afhandling er af stor betydning. Alene det stadigt kontroversielle emne vidner herom. I sin konkluderende del løber afhandlingen dog desværre lidt ud i sandet. Der består et misforhold mellem kildefremlæggelsens voldsomt detaljerede omfang og det endelige »resultats« mangel på vision og provokation. De opstillede problemstillinger besvares ganske enkelt ikke kategorisk nok. Blandt de mere praktiske kritikpunkter er det trist at måtte meddele læseren, at man endnu i begyndelsen af det 3. årtusind efter tidsregningens begyndelse kan finde på at udgive en vigtig afhandling uden et resumé på engelsk. Suk! Og at man vælger at holde det uoverskuelige fodnotesystem i hævd, frem for at anvende

referencer direkte i teksten, må også betegnes som trist. Nok engang suk!

Disse kritikpunkter må dog ikke afholde den ambitiøse og faghistorisk interesserede læser fra at kaste sig over værket. Inden for dette område findes ingen jævnbyrdige alternativer til Uta Halles afhandling, der i så høj grad er sober, grundig og modig faghistorisk grundforskning.

Ole Thirup Kastholm Hansen
SAXO-instituttet, Afdeling for
Arkæologi og Etnologi
Københavns Universitet

Steffen Stummann Hansen: *Mødet i Danmark – Torden i Syd. Det Sjette Nordiske Arkæologmøde 1937.* Publications from The National Museum. Studies in Archaeology & History Vol. 8. København 2004. 148 sider. ISBN 87-7602-017-7. Bogladeprijs: 160 kr.

På et møde i København i september 1915 argumenterede dansk arkæologis førstemand, Nationalmuseets direktør Sophus Müller, for et større samarbejde mellem de nordiske arkæologer. Müller foreslog en møderække med foredrag, diskussioner og præsentationer, der hvert tredje år skulle vandre mellem de nordiske lande. Det første nordiske arkæologmøde blev afholdt året efter i Oslo med 41 deltagere. Herefter fulgte møder i København (1919), Stockholm (1922) og Helsingfors (1925). Planerne om at afholde møderne hvert tredje år viste sig imidlertid at være for ambitiøse, og på det femte nordiske arkæologmøde i Bergen i 1927 blev det vedtaget først at afholde det sjette nordiske arkæologmøde i København i 1932. Den store ombygning og udvidelse af Nationalmuseet i 1930'erne betød dog, at mødet måtte udskydes til 1935 og senere igen til 1937.

Mødet i København i 1937, der løb af stablen i den forestående verdenskrigs

skygge, adskilte sig fra de foregående nordiske arkæologmøder på flere måder. Som noget nyt havde de danske værter givet mulighed for, at studerende kunne deltage i kongressen, og kongressen skulle, med undtagelse af førstedagen i København, vandre rundt i Danmark. Den danske organisationskomité, med lederen af Nationalmuseets 1. afdeling Johannes Brøndsted i spidsen, ønskede, at deltagerne skulle ud i landskabet til fortidsminderne i stedet for blot at overvære foredrag inden døre.

Mødets førstedag (14. juni) indledtes i København med en fremvisning af det næsten færdigombyggede Nationalmuseum efterfulgt af en festbanket arrangeret af Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab. Herefter fulgte en fire dage lang eks-kursion rundt i landet, hvor deltagerne blev præsenteret for en række af de mest spektakulære fortidsminder. Turen bød på 15 stop undervejs og fulgte omtrent ruten Odense, Vejle, Århus, Randers, Aalborg, inden kongressen sluttede med en festbanket på Vendsyssel Historiske Museum i Hjørring den 18. juni. Nyskabelsen, der med Brøndsteds ord skulle bringe arkæologien ud til folket, blev en stor succes, og de mere end 150 deltagere, hvoraf omkring en tredjedel var autodidakte museumsfolk, fik en oplevelse for livet. Hvad der var endnu væsentligere var, at mødet styrkede sammenholdet mellem de nordiske arkæologer. Et sammenhold, der i de følgende år skulle stå sin prøve mod de stadigt flere tilnærmelser fra Det tredje Riges arkæologer. Og som bestod.

Om dette sjette nordiske arkæologmøde, der siden har opnået en nærmest mytisk status, har den færøske rigsantikvar Steffen Stummann Hansen skrevet en til tider ganske god og underholdende bog, hvor forfatterens store indsigt i denne periode af dansk arkæologis historie kommer klart til udtryk. Alt er undersøgt til mindste detalje – og alle detaljerne er med. Det gør bogen til et på samme tid fascinerende

og frustrerende bekendtskab. Når Stummann Hansen eksempelvis nævner (s. 57), at temperaturen ved kongresdeltagerernes afrejse fra Randers om morgenen den 17. juni var 11 grader, er der tale om et stykke grundigt researcharbejde, men også om viderebringelsen af en oplysning, der er uden betydning for den samlede fortælling. Og eksemplet står langt fra alene.

Steffen Stummann Hansen fortjener ros for arbejdet med at sætte de rigtige ansigter på de mange fotografier, for den tidskrævende indsamling af biografiske oplysninger om samtlige deltagere i kongressen (appendix 1) og for udarbejdelsen af lister over en række danske avisers omtale af kongressen (appendix 2) og Johannes Brøndsteds forelæsninger og øvelser ved Københavns Universitet og Den Polytekniske Læreanstalt 1930-1945 (appendix 3). Navnlig biografien over deltagerne vil i fremtiden være et brugbart arbejdsredskab for alle med interesse for denne periode af den nordiske arkæologis historie.

Stummann Hansen krydrer sin fortælling med en række småhistorier og anekdoter, der ofte er ganske underholdende. Man trækker på smilebåndet, når han beretter om den nydeligt udseende runolog Lis Jacobsen, der »som en magnet drog alle til sig på mødet«, tekstilforskeren Margrethe Halds fremvisning af Skrydstruppigens hoved på et fad for Uppsala-professoren Sune Lindquist og hans studenter samt Aalborg-borgmesteren Marinus Jørgensen, som fornærmet over kongressens korte ophold i byen fjernede vin, spiritus og cigarer fra menuen ved sammenkomsten om aftenen den 17. juni. Den interesserede læser vil kunne finde flere af den slags morsomme anekdoter i bogen.

Til bogens negative sider hører billedsiden. Stummann Hansen har indsamlet en række fotografier af deltagerne fra mødet, der ellers meget vel kunne være gået tabt. Det er et prisværdigt stykke arbejde, men desværre er hovedparten af billederne gen-

givet i en så ringe opløsning, at det ofte kan være vanskeligt at genkende personerne på billederne.

Til tider antager bogen form af en ren kildeudgivelse. Det gælder blandt andet i forbindelse med forfatterens gennemgang af de indkomne tilmeldinger til kongressen i kapitel 3. Man sidder næsten tilbage med den fornemmelse, at samtlige tilmeldinger bevaret i Nationalmuseets arkiver er blevet gengivet. Stummann Hansen kunne også med fordel have valgt at gengive essensen i flere af de citerede breve, eller i det mindste have forkortet dem, i stedet for at gengive dem i deres helhed. Her tænkes ikke mindst på brevene fra den tyske arkæologistuderende Erich Pieper til kielerarkæologen Herbert Jankuhn (s. 20-22).

Diskutable er også en række af forfatteren udarbejdede figurer baseret på fotografier af kongresdeltagerne fra festmiddagen i Det Moltkeske Palæ den 14. juni og fra besøget ved Trelleborg den 15. juni (Fig. 9 og 18). Stummann Hansens tese, at placeringen af de autodidakte museumsledere og amatørarkæologer (ofte omtalt som »Brøndsteds amatører«) i nærheden af de mest prominente udenlandske gæster ved middagen den 14. juni var udtryk for Brøndsteds anerkendelse af amatørernes indsats og vigtige rolle for det arkæologiske arbejde i Danmark, virker en anelse søgt. Større held med at illustrere de tætte forbindelser mellem Brøndsted og »amatørerne« har Stummann Hansen i sin analyse af fotografiet af deltagerne ved Trelleborg. Men stadigvæk spørger man sig selv, om denne pointe virkelig er de mange anstrengelser værd.

Summa summarum: Er man en hund efter en særdeles detaljeret beskrivelse af cremen af nordisk arkæologi på tur gennem Danmark i 1937, er Stummann Hansens bog bestemt et par timers læsning værd. Irriteres man, som denne anmelder desværre blev det, over konstant at blive

bombarderet med alt for mange unødvendige detaljer, kan man i stedet med fordel læse Stummann Hansens glimrende artikel »The Wandering Congress. The Sixth Nordic Archaeological Meeting in Denmark 1937« publiceret i *Acta Archaeologica* 74 (2003). Her præsenteres bogens essens på 13 sider inklusive billeder.

Lars Schreiber Pedersen
Århus

hikuin 31. *Jernmøllen i Halland. Arkæologiske undersøgelser 1993-1995.* Højbjerg 2004. 227 sider. ISBN 87-90814-31-2. Bogladepriis: 200 kr.

»...molendino ubi fabricatur ferrum« - ordene har længe stået som et mantra i skandinavisk jernforskning. De stammer fra det gavebrev, Absalon i 1197 udstedte til cisterciensermunke i Sorø. Men kan de tages som belæg for eksistensen af protoindustri, vandreven jernmølle i Halland?

Hans Andersson lover os i sit forord til *Jernmøllen i Halland* »helt nya överraskande resultat«, og at vi under læsningen vil »finna att inte alltid är de olika specialisterna som arbetat inom projektet helt överens« (s.7). Så mine forventninger var store, da jeg læste videre i 2004 udgaven af den som sædvanlig pæne og meget appetitlige hikuin. Jeg forventede engageret og tværfaglig diskussion. Og jeg forventede svar på det spørgsmål, jeg som deltager på adskillige jernkongresser de forløbne ti år har stillet mig selv og andre: jamen, hvad var det med den mølle i Halland?

Men lad det være sagt med det samme. Jens Vellefs fotografi af Vagn Fabritius Buchwald, der med begejstring holder den firefingerede jernklode fra Karup (i Jylland) op i hovedhøjde (s. 60), er bogens mest engagerede bidrag. Fotografiet har en rodet baggrund og er fejlbelyst – men det stråler af det engagement i jernforskning-

gen, som beklageligvis ikke genfindes i alle hikuin 31's otte bidrag.

Jernmøllen i Halland er en nydelig publikation, der faktisk fremlægger nye og interessante resultater. Men på trods af de gode intentioner bliver meget spaltepads brugt til gentagelser og datafremlæggelse – og ikke til polemisk, engageret diskussion.

Det var arkæologen Gert Magnusson, der sammen med Lise Bender-Jørgensen tog initiativ til projektet Järnmöllen i Halland, og det er da også to bidrag af Magnusson, der indrammer samlingen af artikler. Nemlig et første om projektets baggrund (s. 9-22) og et afsluttende om projektets resultater (s. 205-224). Den indledende artikel ridser projektets hovedspørgsmål op, lige som det pointeres: »Att föra samman olika källmaterial och pröva möjligheterna till nya tolkningar, har varit en central uppgift för projektet« (s.11).

Der er da også tilløb til det i de to historikere Kai Hørby's og Rikke Agnete Olsens bidrag (s. 23-28). Her finder man det aktuelle afsnit af Absalons gavebrev i en latinsk/dansk paralleltekst – en tekstform nogle af os vil kunne huske fra gymnasiet. Parallelteksten er et absolut nyttigt værktøj, selvom jeg godt kunne have været dens læse-let fremhævelser foruden. Bemærkelsesværdigt er det, at verbet »fabricor« eller »fabrico« oversættes med det danske »at smede« – og ikke med det i denne sammenhæng mere neutrale »at tildanne« eller »at forme«. Tekstafsnittet kommer således til at beskrive to specifikke, jernteknologiske processer nemlig »de terra ferrum extrahere« – udvinde jern af jorden – og »molendino fabricatur ferrum« – møllen hvor jernet smedes.

På baggrund af artiklens oversigtskort (s. 28) følger dernæst Rikke Agnete Olsens grundige udredning af baggrunden for manuskriptets tilblivelse og for det svenske cistercienserklosters interesser i Tvååker (s. 29-36). Interessant er, at jernmøllen ikke var en del af den ejendom Ab-

salon overlod til cistercienserne. Set på baggrund af dokumentets juridiske gyldighed nævnes den udelukkende som pejlemærke for udstrækningen af det pågældende landstykke. Møllen har altså ingen umiddelbar relation til kirken eller munkene, men kan have været ejet og drevet af de lokale bønder.

Arkæologen Jens Velle's artikel (s. 37-66) falder i tre klart adskilte dele. I den første gennemgår han en række topografiske og arkæologiske beskrivelser fra 1800-frem til første halvdel af 1900-tallet, hvoraf det fremgår, at der er registreret utallige slaggebunker og bunde af trækulsmiler i Tvååkersområdet. I anden del bringer han en række diplomer fra 1515-1518 ind i diskussionen, fordi det heri nævnes, at jernkedler fra Halland er brugt til saltudvindingen på Læsø. Den sidste, og mest summariske, del af Jens Velle's bidrag omhandler rekonstruktionen af de to ovne, der er fundet på lokaliteten Järnvirke. At kalde forsøget kontrolleret (s. 58) er nok at tage munden lidt vel fuld, her må vel snarere være tale om et kontekstuellet forsøg, der åbner arkæologens øjne for kildematerialets tolkningsmuligheder. De parvist drevne ovne er heller ikke begrænset til Sverige (s. 61), men kendes fra store dele af Europa og fra mange forskellige tidsperioder – herunder fra den danske lokalitet Snorup, hvor fænomenet dateres til ældre germansk jernalder.

Kulturgeograferne Catharina Mascher og Pär Connelid leverer med deres bidrag en detaljeret baggrund for udnyttelsen af landskabets ressourcer (s. 67-104). Især er det inspirerende at læse, hvordan brugen af det facetterede kildemateriale kan belyse forandringer i det agrare landskab mellem år 900 og 1300. Her finder jeg tværfagligheden og diskussionen – i alle tilfælde indbyrdes mellem de to forfattere.

Arkæologen Bo Strömberg har forfattet hikuin 31's længste bidrag (s. 105-174), hvilket publikationens undertitel da også

berettiger til. Strömbergs kontante udgangspunkt er at finde »en järnhanterings-plats som drevs med hjälp av vattenkraft« (s. 105). Som bekendt finder man oftest kun det, man leder efter, og for Strömberg er det et spørgsmål om enten-eller. Først leder han ved den moderne lokalitet Järnmölle ikke langt fra Tvååker. Men det er ikke her. Slaggebunkerne er for små, mange slagger slet ikke in situ, og prøvegravninger afslører ingen mølle. På den næste lokalitet, Järnvirke, finder han to slaggeaf-tapningsovne og en slaggedyngge – samt en usædvanlig stor dyngge udvindingsslagger ganske vist uden bevarede ovne. Men ingen af de to pladser ligger ved vand, så heller ingen jernhåndteringsplads, der blev drevet ved hjælp af vandkraft, her. Men på tredje lokalitet Ugglehult/Dövared er der bid. Strömberg lokaliserer resterne af en bygning, der har ligget ved en opstemmet sø. I bygningen finder han tre esser, udvindingsslagger, esseslagger og hammer-skæl. Og efter 62 sider, 36 snit- og plantegninger og 28 anlægspotografier konkluderer Strömberg (s. 172), at jernudvinding eller/og smedning med bælg trukket af vandkraft kan være foregået på Ugglehult/Dövared.

Forskellen på aktiviteterne ved Järnvirke og ved Ugglehult/Dövared understreges i metallurgen Vagn Fabritius Buchwalds bidrag (s. 175-204). På grundlag af slaggeanalyser finder han, at slaggerne fra Järnvirke ligner dem fra »Tranemo og Snorup, lokaliteter uden vandkraft« (s. 203), og at slaggerne fra Ugglehult/Dövared »repræsenterer det mere fremskredne stadium af den almindelige, direkte jernudvinding, hvor man har inddraget vandmøllen til at drive en eller to blæsebælge« (s. 203). Men begge steder har man hovedsagelig produceret kloder, ikke færdig manufaktur – dog nævnes det, at søm lejlighedsvis kan have været smedet. Der ses ingen forbindelse mellem produktionen på de to steder.

Afsluttende ridser Magnusson (s. 205-222) arbejdets resultater op: Inden for projektets rammer er det lykkedes at fastslå møllens nøjagtige beliggenhed, og C14-dateringer bekræfter, at den var i brug i det 11. og 12. århundrede. Det er ikke nyt, at jernproduktionen blev grundlagt og udviklet indenfor bondesamfundet, men det er nyt, at møllen og den avancerede teknologi, der er knyttet hertil, var en del af dette mønster. Da cisterciensermunkene overtog området, foretrak de tilsyneladende at anvende skovens træ til tømmer frem for til trækul. Dermed forsvandt grundlaget for storproduktion af kloder på møllen, og produktionen fandt igen udelukkende sted i små ovne som slaggeaf-tapningsovnene ved Järnvirke.

Bortset fra billedet af Vagn F. Buchwald er vi overladt til 43 sort/hvide billeder af frilagte anlæg, rensede ikke alene for målestok og nordpil, men også for aktører. Det er derfor helt befriende at se et par arkæologer i aktion (s. 59 og s. 128). En mere kritisk billedredaktion kunne måske også have befriet os for fotografiet af den tilsyneladende ispinde-spisende Gert Magnusson omgivet af fire kvinder og en anhænger fra Järnvirke Landthandel (s. 63). Et billede, der vel mere hører hjemme i feriealbummet end i en videnskabelig fremlægning.

At noteapparatet ikke er i standardiseret brug er nok af mindre betydning, værre er det, at der mangler litteratur til flere referencer i teksterne. Det gælder for eksempel Jämtens 1978 (s. 15), Fűryová et al. 1990 (s. 209) og til Beck uden år (s. 217). Desuden adskiller jernforskere sig tilsyneladende ikke fra (andre) arkæologer: De henviser overvejende til egne arbejder, Buchwald med 6 titler ud af 14 (s. 204) og Magnusson med 6 titler ud af 27 (s. 222), og på den måde kommer de enkelte bidrag til at lukke sig for meget om sig selv. Det gælder også den samlede publikation, hvor den europæiske dimension er så godt som fra-

værende. Jeg savner især henvisninger til centrale arbejder af jernforskere som Elena Cortese og Hans-Ludvig Knau, der begge beskæftiger sig med beslægtede problemstillinger.

hikuin 31, Jernmøllen i Halland, er en nydelig publikation, der faktisk fremlægger nye og interessante resultater. Men på trods af de gode intentioner bruger forfatterne mere spalteplads til gentagelser og datafremlæggelse end til polemisk, engageret diskussion.

Henriette Lyngstrøm
SAXO-instituttet, Afdeling for
Arkæologi og Etnologi
Københavns Universitet

Nils Hybel: *Danmark i Europa 750-1300*. København 2003. 286 sider. ISBN 87-7289-882-8. Bogladepri: 250 kr.

Nils Hybel, dr.phil. og lektor i historie ved Københavns Universitet, har skrevet en bog om Danmarks historie gennem 550 år. Bogen ser tiltalende ud, titlen lyder spændende, og det er en bærende ide at studere Danmark som en del af Europa og Danmarks tilblivelse som en del af Europas dannelse – at anlægge et internationalt perspektiv (bagsideteksten og s. 14f. m.v.). De tre hovedkapitler, der hver har en række underafsnit, hedder: I periferien; Mod Europa; I Europa. Der er noter, to siders referencer til kilder, syv sider med litteratur, hvoraf meget er om europæiske forhold, samt registre.

Imidlertid er der også en anden og nok så dominerende ide bag bogen, nemlig (s. 17) »at skrive en historisk syntese fortrinsvis på grundlag af historisk samtidige skriftlige og arkæologiske kilder«. Det fremhæves, at der ikke bygges på »den historiske forsknings seneste landvindinger andet end i den udstrækning, forfatteren i almindelighed er påvirket af andres forsk-

ning«. Det er valgt »at lade kilderne tale. ... Da hovedparten af bogen er skrevet på de historiske kilder, bygger den ikke så meget på, hvad forskningen mener at vide, men i høj grad på mine valg og fortolkning af kilder til belysning af de emner og problemer, jeg finder relevante til belysning af periodens historie. Det er nemlig hypoteser, emner og problemer, der styrer min udlægning af danmarkshistorien, ikke kilderne«.

Dette er i sandhed en ny måde at skrive danmarkshistorie på – at se bort fra tidligere forskning og give en ny fremstilling med bistand fra (ikke på grundlag af, jfr. citaterne ovenfor) udvalgte samtidige kilder, skriftlige som arkæologiske – selv om der dog alligevel er en del henvisninger til dansk og især europæisk litteratur (han nærmest undskylder, at det var nødvendigt at bruge sekundærlitteratur vedrørende europæiske forhold). Bogen har da også af født en serie kritiske anmeldelser fra historikere, bl.a. en hel føljeton i *Historisk Tidsskrift* 104-5, 2004-5, af Niels Lund, Anders Bøgh og Peter Sawyer, med svar og gensvar fra Hybel. Hver især fremhæver anmelderne utopien i »uhildet« at tolke kilder med godt resultat og det umulige i at skabe historiefaglige synteser helt ud fra eget ståsted, uden hensyn til tidligere forskning; spørgsmålene er simpelthen for komplekse, og kilderne er sjældent enkle at tolke. Alle giver en række eksempler på overordentlig problematiske tolkninger fra Hybels side, f.eks. vedr. samfundsorganisation, godsstrukturer, retsforhold, leding, Danmarks samling osv. Desuden påpeges mange konkrete fejl (og der er adskilligt flere).

Grundlæggende er undertegnede enig i denne kritik. Overført til arkæologien vil le Hybels metode i princippet svare til, at en stor syntese over et kronologisk afgrænset tidsrum blev skrevet på basis af de arkæologiske kilder selv (dvs. fundpublikationer, men uden brug af deres eventuelle perspektiverende sammenfatninger, og uden brug af anden diskuterende eller

sammenfattende litteratur) samt eventuelle skriftlige kilder og egne tanker om tiden (jfr. citaterne ovenfor).

Som udgangspunkt er det prisværdigt, at Hybel ud over skriftlige kilder vil benytte de arkæologiske kilder til sin fremstilling. Man kigger derfor spændt i hans liste over »Kilder«, men her findes kun udgaver af skriftlige kilder, i øvrigt næsten alle i oversættelse, ikke på originalsprog. Man må til listen over »Litteratur« for at finde henvisninger til arkæologiske kilder, og der er da også nogle værker, f.eks. om Danevirke (1976, 1977, 1998, 1999), ét hefte af »Danmarks Kirker« (1936), Trelleborgpublikationen (1948), Fyrkat I-II (1977), Middelalderbyen Ribe (1985), Mammenpublikationen (1991), dvs. især vedrørende vikingetiden. I øvrigt er der en del referencer til tidsskriftet *Skalk*, når det gælder arkæologisk litteratur – også selv om der findes grundige videnskabelige fremstillinger af emnet. Hybels forståelse af arkæologiske kilder som sådan, og hans viden om arkæologisk litteratur forekommer problematisk.

Hans fremstillinger af forhold, hvor de arkæologiske kilder er særlig vigtige, er da også somme tider foruroligende; de kan have karakter af rene påstande og kunne med et moderat litteraturkendskab let være modificerede, kvalificerede eller radikalt ændrede. Nogle få eksempler: Det foreslås, at ophavsmanden til den store Jellingsten kan være Svend Estridsen (s. 79-80) – selv om både kontekst, ornamentik og runeformer er i fuld overensstemmelse med indskriftens udsagn om Harald Blåtand som ophavsmand og ville være ejendommelige i Svend Estridsens tid. De fire trelleborge menes opført af den tyske kejser (s. 80-81) – selv om både konstruktioner, gravskik og genstandsfund (de arkæologiske kilder) er klart nordiske. I det hele taget opfatter Hybel de mange anlægsarbejder og nyskabelser i 900-årenes Danmark som resultat af tysk overherredømme, bl.a. fordi de viser

forbindelser med Europa. Danmark menes nemlig at have været politisk afhængigt af det tyske rige, et vassalrige, gennem det meste af vikingetiden og helt op til ca. 1200 – selv om f.eks. Danevirke er udbygget adskillige gange i den tid, med fronten vendt mod syd! I anden arkæologisk og historisk litteratur findes diskussioner om, hvorvidt Danmark blev samlet til ét rige med én konge før vikingetiden eller under Harald Blåtand, mens Hybel fremfører et helt andet synspunkt: det skete først ved midten af 1100-tallet (s. 177). Hans synspunkter er båret af en grundide om Danmark som et primitivt område. Generelt karakteriserer han en del mere »traditionelle« synspunkter som nationalistiske. I øvrigt er litteraturlisten sjusket; f.eks. mangler tit titler på artikler, navne på redaktører osv., og registre er usystematiske; f.eks. findes Danevirke og Jellingstenen i sagregisteret, mens Fyrkat og Trelleborg står i sted- og navne-registeret.

Hybel har skrevet en »anderledes« Danmarkshistorie, og den har vakt diskussion. Som det er fremgået, er undertegnede langt fra ene om at være stærkt kritisk over for både metode og indhold. Hvis bogen så var velskrevet, stringent fremstillet og kort – hvis den havde haft karakter af en pamflet eller havde været et diskussionsoplæg i *Historisk Tidsskrift* – så kunne forsøget have været interessant. Men den er til dels ret omstændelig, og mange vil umiddelbart tro, det er en normal Danmarkshistorie. Som sådan bør den ikke bruges.

Else Roesdahl

Afdeling for Middelalder- og
Renæssancearkæologi
Aarhus Universitet

Jørgen Jensen: *Danmarks Oldtid. Yngre Jernalder 400 e.Kr.-1050 e.Kr.* København 2004. 640 sider. ISBN 87-02-00333-3. Bogladepris: 499 kr.

Med fjerde og sidste bind af Jørgen Jensens *Danmarks Oldtid* er der for første gang siden Brøndsted skrevet en detaljeret oversigt over hele yngre jernalder og vikingetid i Sydsandinavien. Bogen er skrevet for et alment publikum, men vil også blive en indføring for nye studerende og en håndbog for kolleger, kort sagt et samlingspunkt i dansk og nordisk arkæologi i år fremover.

For et oversigtsværk som dette består forfatterens eget bidrag foruden fortællerstemme og sprogtone i stoffets udvælgelse og vægtning, samt i det perspektiv, som skaber fortællingens gennemgående linjer. Hvad det sidste angår, har værket sine diverterende overskrifter til trods en ganske stram komposition. De tre hovedperioder – ældre og yngre germansk jernalder samt vikingetid – fremstilles hver i to kapitler, der skiftevis kunne benævnes bebyggelsesarkæologi og socialhistorie. For vikingetidens vedkommende følger tre tematiske kapitler, der ikke overraskende følger tre af periodens klassiske temaer: færdsel og udveksling, trosskiftet og ekspansionen.

Et fjerde af vikingetidsforskningens traditionelle kardinaltemaer, rigsdannelsen, får ikke sit eget kapitel. Det skyldes vel primært, at den danske rigsdannelse har udfoldet sig som et tilbagevendende tema siden våbenofferfundene i det foregående bind. Men en direkte konfrontation af emnet savnes. Hvordan det i princippet kunne være gjort, viser den elegante diskussion af begrebet byer – et emne med lignende indgroede vanskeligheder (s. 438f). Værkets indhold i betragtning kunne rigsdannelsen have for tjent noget tilsvarende. Det afsnit, der kommer spørgsmålet nærmest (s. 426f), forbliver en lidt uforløst række af iagttag-

gelser. Et naturgroet rige? Det bliver nærmest den fornemmelse, læseren må danne sig. En sammenfatning af konklusionerne fra 1980'ernes store forskningsprogram »*Fra stamme til stat*« ville være faldet belejligt ind.

Som de foregående bind er også dette fyldt af vejr og landskab: Fralandsstormen luder over Gallehus, rugen drær i Vorbasse, og der står sol over Sorte Muld. Jørgen Jensen sørger for, at hver egn får sine lyriske strofer med. De små landskabsstykker fylder ikke meget i teksten, men billederne står stærkt i læsningen. Det er også meningen, al den stund værket er en fortælling om *landet* Danmark, som det kundgøres i epilogen (s. 564). Landskabet er værkets æstetiske ramme. Overraskende nok er det kun i begrænset omfang en forklaringsfaktor. Bebyggelsesmønstre, overfartssteder og færdselskorridorer er naturligvis nævnt, men det er ikke værkets ambition at fortolke forhistorien gennem landskabet eller omvendt. Spørgsmålet om, hvordan landskabet mere specifikt indvirker på bebyggelse og kultur, står åbent.

I modsætning til landskab har oldsager ikke så fremtrædende en plads i fortællingen. Bogen fremlægger gerne spændende enkeltstykker eller ting, der kan relateres direkte til periodens etnologi, f.eks. dragt eller bevæbning. Der skrives også udførligt om stilhistorien, der ved sine lange, kontinuerlige forløb er en af fortællingens bærende linjer. Men materiel kultur som sådan er ikke hovedsagen. Ser man tilbage gennem tidligere bind, er det i nogen grad et gennemgående træk; men mere udtalt her, hvor flere historier trænges om pladsen. Det gør en markant forskel fra såvel Brøndsted som de fleste senere vikingetidsoversigter. Yngre jernalders keramik svinder ind til et par bemærkninger om frankisk import og en fodnote om østersøkeramik. Et fænomen som nøgler og låse, en af periodens interessante nyheder, leder man forgæves efter. Regionale særtræk

omtales stort set ikke. Et ganske markant valg for et arkæologisk værk

Egentlige forglemmelser findes næsten ikke, men de seneste års nybehandlinger af skandinavisk-vendiske kontakter hører til undtagelserne. Mens det meste af Sverige og Norge til stadighed ligger i horisonten, så er der ikke rigtig udsyn over den sydlige Østersø, hverken før eller efter den slaviske kolonisering. Holstens og Mecklenburgs kyster dukker betegnende nok op mod slutningen mellem fjerne rejsemål som Vinland og Gardarika (s. 540).

Når disse få beklagelser er nævnt, præsenterer bogen en mere ajourført og detaljeret oversigt end i noget andet eksisterende værk. Stærkest står kapitlerne om bebyggelsen. Men også et emne som vikingetidens grave er diskret blevet løftet på forkant med den eksisterende forskning. Når visse andre emner står svagt i fremstillingen, afslører det som regel mangler i det forskningsfelt, bogen måler op – hvilket faktisk er en væsentlig egenkab ved gode oversigtsværker.

Har Jørgen Jensen da defineret dansk arkæologi anno 2001-2004, som Brøndsted gjorde det i 1938-40? Som status over den etablerede viden står værket næppe tilbage for Brøndsted i sin tid. Men som fagets toneangivende samlingspunkt får bogen måske ikke helt samme betydning. Dertil lægger fortællingen for lidt vægt på at udkaste nyt perspektiv. Men et alment interesseret, dansk publikum har langt om længe fået en pålidelig håndbog i yngre jernalders arkæologi.

Søren M. Sindbæk

Institut for Antropologi, Arkæologi og
Lingvistik
Aarhus Universitet

Flemming Kaul: *Bronzealderens religion: Studier af den nordiske bronzealders ikonografi.* København. Nordiske Fortidsminder Serie B, Bind 22. København 2005. 426 sider. ISBN 87-87483-66-1. Bogladepris: 450 kr.

Dette smukke bind overgår langt forfatterens *Ships on Bronzes*, idet det er mere ligefremt omkring konceptet, som det defineres i den engelske udgave: *The Religion of the Bronze Age* (som anmelderen antager ikke er titlen på den danske udgave, men lad det nu være). De tolv kapitler fører os igennem hele striben af relevante spørgsmål og emner vedrørende studiet af bronzealderens religion i Skandinavien. Efter en præsentation af materialet følger spørgsmålet om rimeligheden af at studere forhistorisk religion, med et efterfølgende kapitel omhandlende tidligere tilnærmelser til emnet (som berører det centrale spørgsmåls berettigelse). Herfra tager forfatteren fat på ofringernes kontekst og mulige kultbygninger, inden han går videre til de centrale kapitler om »Død og grave« og »Kosmologiske elementer«. Disse danner grundlag for en sammenligning af motiver indgraveret i bronze og skåret i sten samt de overordnede konklusioner vedrørende bronzealderens karakteristika og religionens rolle i samtiden. Det hele kulminerer i forfatterens konklusion, at den skandinaviske bronzealderreligion fortjener at blive behandlet som en verdensreligion.

Kaul indleder med en undskyldning for, at han præsenterer forhistorisk religion, men emnet har nu – vel inde i det 21. århundrede – været på bordet længe nok til, at vi må være enige om, at en diskussion af berettigelsen af at studere forhistorisk religion er helt overflødig. Kaul behøver ikke retfærdiggøre sine bestræbelser i erkendelsesteoretiske vendinger – tværtimod må vi nu anerkende, at arkæologien ganske enkelt ikke kan udføre sin opgave – at studere menneskelige samfund – uden at ind-

drage det åndelige aspekt. Når det gælder enkelthederne, kan man måske være uenig i Kauls foreslåede definition af religion (som er lånt fra Armin Geertz), men man skal jo starte et sted. Spørgsmålet er, hvor det fører hen.

I modsætning til de fleste definitioner af begrebet religion, som sædvanligvis fremhæver trosbegrebet som en tro på eller kommunikation med overnaturlige kræfter, så lægger Geertz faktisk ikke vægt på dette, men snarere på religionens diskurs og sociale betydning. Dette er af afgørende betydning, for arkæologerne ville være vanskeligt stillet, hvis de skulle garantere, at forhistoriske folk virkelig troede på et bestemt fænomen, og diskursmetoden tillader, at Kaul behandler ikonografien som en slags diskurs.

Kauls tolkning af solens betydning, som den udlæses af billedskæringer i både bronze og sten, kan måske diskuteres, men det ville være næsten umuligt at fastslå, at han tager grundlæggende fejl. Et af hans centrale punkter forbinder hingsten og skibet med solen og anbringer solen i religionens midtpunkt. Skønt denne idé hverken er original eller usandsynlig, tåler logikken både gentagelse og klar, velillustreret dokumentation, som Kaul formidler. Sammenknytningen mellem hest og sol kan med lethed spores tværs over Europa til Grækenland. Som Kaul bemærker, behøver bådens betydning for Skandinavien næppe yderligere beviser. Alligevel føler han sig tilskyndet til at trække paralleller til Egypten. Men nu har egypterne faktisk selv efterladt sig billeder af europæiske skibe («Søfolket» i Medinet Habu templet), og vi behøver derfor næppe overhovedet skele til egypterne.

Her har anmelderen derfor et mere tilbageholdende standpunkt. Dels fordi den egyptiske solteologi var nært knyttet til den særlige egyptiske form for guddommelig kongeværdighed, og dels på grund af de store forskelle mellem genstandstyper

fundet i Skandinavien og de originale egyptiske fremstillinger. Faktisk har afbildninger af solen i Egypten sjældent den fra Skandinavien så velkendte form, og en af Kauls egyptiske illustrationer (fig. 43) stammer fra en periode, som i hvert fald denne anmelder ville påstå, er mindst fire århundreder ældre end den egyptiske solteologi.

Dette er en detalje, men der er et andet og vigtigere aspekt af det kronologiske argument, når det drejer sig om Grækenland. Visse elementer – først og fremmest fugle – kan let være kommet til Skandinavien fra Grækenland (uden nogen egyptisk medvirken), og de paralleller, Kaul trækker frem, er hovedsagelig fra den geometriske periode og ikke den mykenske, og derfor ikke samtidige med de egyptiske kilder, han citerer. Yderligere er der en ubalance mellem den årtusindlange bronzealderperiode og mængderne af ikonografisk materiale i Skandinavien, som er samtidigt med det græske materiale fra den geometriske periode. På den ene side undrer anmelderen sig derfor over den kronologiske ramme. På den anden side er jeg mindre tilbøjelig til at antage, at den begrebsmæssige ramme udviklet af egypterne (i modsætning til de ikonografiske elementer frembragt i tilstødende kulturer) faktisk er inspirationen. De egyptiske trosbegreber ændrede sig med det resultat, at en monumental tempelarkitektur blev stadig vigtigere for det religiøse egyptiske udtryk i løbet af den årtusindlange skandinaviske bronzealder, medens (ifølge de vidnesbyrd Kaul fremlægger) det ville være synd at hævde, at de arkitektoniske spor fra Skandinavien repræsenterer en tilsvarende tendens.

Hvis Kaul fastholder, at solens cyklus i Skandinavien minder meget om den egyptiske, så antyder han samtidig, at en af de mest komplicerede (og mindst folkelige) dele af den egyptiske ideologi på en eller anden måde blev overført til Skandina-

en, uden at der er sikre spor efter de kommunikationsveje, gennem hvilke disse komplicerede forestillinger blev videregivet. Yderligere lader Kaul herved forstå, at solaspektet i Europas monumenter (fra New Grange til Stonehenge) ikke kan have haft en så stærk indvirkning på religionen i Skandinavien, at denne kom til udtryk gennem lokale former. Anmelderen betragter derfor Kauls argument som tvivlsomt.

Imidlertid er disse ræsonnementer ganske overflødige, eftersom Kaul (s. 138) selv foreslår, at det skandinaviske skift til ligbrænding i løbet af bronzealderen ikke betegnede et religionsskifte. Det burde være indlysende, at introduktionen af brandgrave kan afspejle en sydfra kommende påvirkning, og at dette ikke er ensbetydende med en ændring i den lokale religion, hvorfor Kauls tolkning heraf er fornuftig. Dog ville en religion, som forestillingsmæssigt var knyttet til den egyptiske, aldrig have været liberal nok til at omfatte ligbrænding. Anmelderen vil derfor hævde, at tegnene på egyptisk indflydelse lettere kan forklares som ikonografiske detaljer optaget fra Middelhavsområdet.

Anmelderen er imidlertid ikke modstander af den tanke, at genstande og motiver kan udveksles over store afstande. Når Kaul derfor søger oprindelsen til slangemotivet, vil jeg anbefale, at han ser endnu længere mod øst (i stedet for sydpå mod Egypten), altså i retning af Kina, hvor dragen spiller en central rolle. Et bronzealder-sværd, der praktisk talt er identisk med Kauls fig. 52, er fundet i Kina. Paralleller til de skandinaviske kultøkser skal snarere findes igennem Centralasien og Europa end i Nærorienten eller Egypten.

For den religionsstuderende burde det være slående, at Kaul kan spore overleveringen af religiøse ideer i bronzealderen fra Middelhavet til Skandinavien. Hidtil er synkretisme blevet behandlet som et særligt fænomen, hvori adskilte elementer ud-

veksles religionerne imellem, men Kaul synes at hævde, at det var fundamentale begreber, der blev udvekslet, og at de derpå fandt deres egen udtryksform i Skandinavien. Anmelderen kan bekræfte, at rester af en sådan udveksling er ubestrideligt synlige inden for den central- og sydøstasiatiske arkæologi, hvor buddhismen nåede helt til Kina og Japan, og hinduguderne dukkede op i Angkor Wat. Hvis det er sandt, at en sådan vekselvirkning fandt sted to årtusinder tidligere, før man anvendte skrevne tekster til at overbringe klare meninger, betyder det formentlig, at religionerne er langt mere synkretistiske end hidtil antaget. For arkæologen er den sidstnævnte konklusion af stor betydning. Det ville nemlig fordre, at studiet af paralleller blev løftet op på et andet plan, eftersom det ville indebære, at søgningen efter præcise paralleller faktisk kan overse de fundamentalt vigtige udvekslinger.

For den religionsstuderende ville det antyde, at forskellige religioner deler de samme grundlæggende begreber – men at disse er overført fra den ene religion til den anden og altså ikke udtrykker et fælles behov opstået i menneskesjælen. Endnu vigtigere for både arkæologer og religionsstuderende er det, at det sætter problemet om oprindelse på dagsordenen, forudsætningen om overlevering indbyder til, at man beskæftiger sig med spørgsmålet om oprindelse. Og paradoksalt nok, så kan oprindelsen – uanset dens art – kun findes i det forhistoriske materiale. Hvis det forhistoriske materiale så også røber overlevering, fortjener beviserne for oprindelsen endnu større opmærksomhed.

Et af de væsentligste problemer for anmelderen er, at Kaul fremmaner spørgsmålet om politisk magt og sociale hierarkier, som også anmelderen anser for at være afgørende. Imidlertid læner Kaul sig i sin argumentation vedrørende sociale forandringer i bronzealderens Skandinavien overvejende op ad Vandkilde, hvis argu-

menter gælder periodens tidligere del (århundreder før størstedelen af det ikonografiske materiale, Kaul behandler). Desuden lægger Vandkilde ikke den vægt på magtkoncentrationen, som Kaul har brug for i forbindelse med sin diskussion af sociale strukturer. Tydeligvis kræver dette spørgsmål nærmere uddybning, eftersom Kaul specifikt har adskilt ideologi fra religion, men igen ladet karakteren af sin sondring stå utydeligt hen. Religionens rolle som politisk ideologi er ikke et af dens mindst interessante aspekter, og forholdet mellem politisk orden, ideologi og religion kræver absolut større uddybning. Og det faktum, at den egyptiske religion var et af de faste holdepunkter for en guddommelig kongeværdighed betyder, at den – i sin oprindelige form – ikke var bestemt som et trossystem, men som en slags legitimering. For anmelderen er dette, sammen med de øvrige tilknytningspunkter til Egypten, et af de svagere aspekter ved Kauls program.

Naturligvis kunne dette pragtværk umuligt afsluttes med en mindre betagende konklusion, end at dets genstand fortjener anerkendelse som en af verdens store religioner. Hvis skandinaverne virkelig selvstændig udviklede en form for soldyrkelse, som har slående ligheder med egypternes, så ville det bestemt være fortjent, og overordentligt interessant. Her har vi ikke mulighed for at diskutere dette emne, men det faktum, at dette punkt også må behandles, understreger den stimulerende karakter ved bogen, som vil være et fortrinligt udgangspunkt for diskussion – lige netop, fordi præsentationen er så fortræffelig, som man kunne ønske sig.

David A. Warburton
Afdeling for Religionsvidenskab,
Aarhus Universitet
(Oversat af Annette Lerche Trolle)

Hanne Dahlerup Koch og Niels Lynnerup: *Skælskør Karmeliterkloster og dets kirkegård. Senmiddelalderlig gravskik samt et Limogeskrucifiks*. Nordiske Fortidsminder. Serie C; bind 23. København 2003. 150 sider. ISBN nr. 87 87483 60 2. Bogladepris: 218,75 kr.

Kristne grave rummer mange udsagn om vore forfædres og -mødres levevis og deres livsopfattelse. De er dog komplekse forskningsobjekter mest på grund af, at de er svære at datere, og fordi de ofte fremstår uniforme i deres udsagn.

Men i tilfældet med Skælskør Karmeliterkloster kan der ses bort fra problemer vedrørende en korrekt datering af gravmateriale. Klosteret havde en meget snæver brugsperiode fra 1423-1532, altså en periode på 110 år, hvilket må siges at være en ganske kort periode af historien. Hermed bliver de 381 *in situ* begravelser fra Skælskør Karmeliterkloster et spændende forskningsobjekt og en ganske enestående kilde til viden om senmiddelalderens gravskik og menneskenes levevilkår i en afgrænset periode af danmarkshistorien.

Vigtige aspekter vedrørende kirkegårdsarkæologi og biologisk antropologi er medtaget i bogen, der tydeligvis bærer præg af at være skrevet af to af Danmarks førende personligheder på hver deres område.

Bogen giver en introduktion til det religiøse liv på den tid, hvor klosteret stiftes samt en historisk gennemgang af de bevarede skriftlige kilder til klostrets historie. Herefter følger en beskrivelse af tidligere udgravninger samt en mere detaljeret beskrivelse af udgravningen fra 1996. En arkæologisk datering gives på baggrund af udgravningens resultater, og der gøres op med myten om to klostre i Skælskør. Klosters topografi og udbygningsforløb beskrives i et kapitel for sig, mens grave, skelletter og gravgods beskrives fyldigt i et afsnit, hvor også limogeskrucifikset og

rosenkranse fundet i grave får ekstra omtale. Til sidst sluttes med et fortrinligt kapitel vedr. perspektiver og konklusioner. Bogen indeholder værdifulde oplysninger om grav- og skeletmaterialet vedlagt i et appendiks.

Et udvalg af bogens resultater og konklusioner vil nedenfor blive diskuteret.

Individets højde er et betydningsfuldt aspekt til forståelse af livsvilkår i fortiden, og derfor er det vigtigt, at højdeberegningen kommer så tæt på individets højde i levende live som muligt. Trotter og Gleser metoden er den mest anvendte metode til højdeberegning. Denne metode bygger på korrelationen mellem opmåling af lårbenslængden på unge mænd, der døde i Koreakrigen i 1950'erne og deres højde. Der kan forståeligt nok opstå en del fejlkilder ved at anvende denne metode, da man ikke umiddelbart kan sammenligne højden fra moderne amerikanere med højden fra middelalderens danskere. Derfor er det meget positivt, at problemstillingen vedr. højdeberegninger tages op til overvejelse, og at der i bogen anvendes flere metoder til højdeafmåling. Skelettets længde målt i graven sammenlignes med Trotter og Gleser metoden og Boldsen metoden. Boldsen metoden er baseret på korrelationen mellem højde målt i graven og lårbenslængde fra en samling af skeletter fra en dansk middelalderlig kirkegård (Sct. Mikkel kirkegård i Viborg).

Resultatet er, at højde målt i graven af de middelalderlige folk fra Skælskør korrelerer bedre med Boldsen metoden end med Trotter & Gleser metoden. Det er interessant, at mændenes højde målt i graven og deres lårbenslængder er overensstemmende, mens der for kvindernes vedkommende er flere, der har en lavt målt højde men lange lårbens. I gennemgangen udelukkes forskellige fejlkilder så som aldersbetingede sammenfald i ryg eller sygdomme, der kan give en kortere ryg. En helt anden forklaring kunne være, at flere kvinder gen-

nem opvæksten led af vækstretardering, det vil sige, at de i deres opvækst i perioder har lidt af vækststop. På et tidspunkt, når individet atter har mulighed for at vokse, så sker væksten primært i de lange knogler. Dette fænomen kaldes også for catch up growth, men hvis det er tilfældet, så er spørgsmålet, hvorfor dette primært ses blandt kvinderne fra Skælskør?

En vigtig del af undersøgelsen er armstillingsanalysen, der er baseret på, hvorledes afdødes arme er placeret i forhold til kroppen. Tidligere undersøgelser har påvist en relativ middelalderlig kronologi af armenes position i forhold til kroppen (f.eks. Jakob Kieffer-Olsen: »Grav og gravskik i det middelalderlige Danmark – 8 kirkegårdsudgravninger« fra 1993). Armstillingstyperne kan ses i diagrammet på s. 67, hvor der dog har sneget sig to ikoner for samme armstillingstype CII ind i diagrammet. Blandt begravede ved Skælskør karmeliterkloster er langt hovedparten gravlagt med de yngste armstillingstyper C eller D, mens de ældste armstillingstyper A og B ikke er repræsenteret i næneværdig grad.

Armstilling A (hænderne ned langs siden) er ifølge armstillingskronologien den ældste type. Den findes kun repræsenteret i materialet tre gange, hvor alle tre individer ligger med asymmetriske armstillinger, dvs. at deres ene arm ligger i armstilling A, mens den anden arm henholdsvis ligger i B og C, og en gang hvor den anden arm ikke kunne registreres. Udgraveren påpeger, at de tre grave, hvori armstilling A indgår, ligger i øverste gravlag, og at man derfor ikke kan betragte armstilling A som den ældste type. Dette er en noget tvivlsom påstand, eftersom typen ikke findes med begge arme i armstilling A. En arm kan falde ned men ikke »op« på kroppen. I alle tilfælde må der være tale om, at armen i armstilling A er gledet ned fra sin oprindelige position, (da det antages, at armen er placeret symmetrisk), og det kan

derfor ikke påvises med sikkerhed, at armstillingstypen A er anvendt i Skælskør.

Rene armstillingstyper forekommer for armstilling B's vedkommende 9 gange, armstilling C 23 gange, mens D forekommer 64 gange, jævnfør tabel XI. Nogle af de asymmetriske typer kan sandsynligvis henføres til én type ud fra ideen om, at arme kan falde ned, men ikke op. Herefter vil B forekomme 13 gange, C forekomme 59 gange og D forekomme 77 gange. Gruppen af armstillinger, hvor den ene arm er i C og den anden er i D, udgør 79 individer. Det er uklart, hvortil disse grave skal henføres. Efter Kieffer-Olsen falder de i gruppe C, da denne armstilling betegnes som den, hvor armen ligger højest placeret på liget, men nogle fra gruppen skal sikkert henføres til kategori D.

Rigtig nok er den store gruppe af skeletter, hvor den ene arm er i C og den anden i D armstilling, en kilde til fejl, men inden den relative armstillingskronologi forkastes, skal det tages i betragtning, at der måske er en sammenhæng mellem de asymmetriske armstillinger og det store antal af grave uden kister, der er observeret på Skælskør Karmeliterkloster. Det kan være, at armene lettere forrykkes ved jordpåkastningen i en grav uden kiste og låg. Endvidere må det overvejes, om der kan opstå en effekt i form af asymmetriske arme i tidsafsnittet, hvor klosteret begraver døde (1423-1532), der netop er sammenfaldende med skiftet mellem de to armstillingstyper C og D.

Der er en markant overvægt af mænd blandt begravelserne ved Skælskør, og børn er underrepræsenteret. Det foreslås, at overvægten af mænd sandsynligvis skyldes, at det er et munkekloster, hvorimod underrepræsentationen af børn ikke kan forklares. Måske skal det overvejes, om begge aspekter ikke også kan skyldes det udgravede kirkegårdsareals repræsentativitet. Måske ligger børn begravet andre steder på kirkegården. Det er alment kendt, at

børnegravene ofte ligger i grupper og gerne tæt ved kirken. Muligvis kan noget af den skæve kønsfordeling skyldes samme forhold. Dette kan kun nye undersøgelser af kirkegården verificere.

Ærgerligt er det, at bogens tryk gør, at det er svært at aflæse kønsfordelingen i diagrammet på s. 55, da skraveret og punkteret fremstår i to grå nuancer. Det kræver nærlæsning i teksten at afkode diagrammet.

Bogen rummer et væld af gode informationer, og den kan anvendes både til almindelig fordybelse i emnet, men også til selvstændig forskning, da store dele af det utolkede primærmateriale er beskrevet i appendikset. Er der noget, der mangler til særstudier, så er det en gravmatrix.

Layoutet fremstår pænt og læsevenligt, mens kortmaterialet og GIS behandlingen af udgravningen synes lidt gammeldags. En kuriositet er nok bogens ryg, hvor en stavfejl er smuttet gennem korrekturen.

Bogen er en grundig gennemgang af et senmiddelalderligt gravmateriale. Den vil uden tvivl få en fremtrædende plads på hylden blandt den arkæoantropologiske litteratur.

Lene Møllerup
Øm Kloster Museum

Michael Müller-Wille (red.): *Zwischen Tier und Kreuz. Untersuchungen zur wikingerzeitlichen Ornamentik im Ostseeraum.* Beiträge von Birgit Maixner, Sunhild Kleinigärtner, Florian Westphal. (=Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiet, 4). Neumünster 2004. 454 sider. ISBN 3-529-01393-5. Bogladepri: 50 €.

Skriftrækken »Studien zur Siedlungsgeschichte und Archäologie der Ostseegebiet« så dagens lys kort efter årtusindskiftet. Serien omfatter indtil videre primært fremlæggelse af magisterarbejder og dissertationer. Hidtil har fokus været på de

slaviske dele af Østersøområdet, men med dette bind er fokus flyttet til Skandinavien. Bogen omfatter tre magisterarbejder, alle fra 1999. Alle tre arbejder beskæftiger sig med den sene vikingetid og tager udgangspunkt i periodens stil for at diskutere bredere samfundsmæssige forhold.

Det første bidrag er Birgit Maixner: „Die tierstilverzierten Metallarbeiten der Wikingerzeit aus Birka unter besonderer Berücksichtigung des Borrestils“. (195 sider). Formålet med arbejdet er en kontekstuel analyse af det dyrestilsornamenterede genstandsmateriale med henblik på diskussion af såvel håndværksmæssige som samfundsmæssige forhold. Grundlaget herfor er en omfattende analyse af alle genstande efter type og med fokus på ornamentik og kontekst. Efterfølgende foretages en kvalitativ vurdering baseret på, hvor kompliceret en fremstillingsteknik, der er anvendt. Maixners konklusion på sidstnævnte er, at materialet fra Birka er karakteriseret af massevarer, langt størstedelen i form af kvindesmykker og primært fremstillet i Borrestil. Imidlertid er kvaliteten højere blandt gravfundene, end den er blandt bebyggelsesfundene, og der er en tendens til, at genstandene, der stammer fra bebyggelsen, generelt er mindre i størrelse. Det er også klart, at Birkas forskellige gravpladser repræsenterer befolkningsgrupper af forskellig herkomst og social/økonomisk status. En analyse af de forskellige gravtyper viser, at kammergravene har ikke blot det største indhold af dyrestil, men også af den bedste kvalitet.

Endvidere forsøger Maixner – lidt resultatløst – en identifikation af dyreornamentikkens dyr og stilens funktion. Hun foretager endvidere en udskillelse af motiver inden for Borrestilen, hvilket viser, at denne stil omfatter et langt mere komplekst motivforråd end hidtil erkendt, men også, at der er megen efterligning og dermed tale om masseproduktion. Det til trods, synes dyrestilen forbeholdt over-

klassen, men synes også at undgå kristne symboler.

Disse forhold har man vel nok haft en intuitiv fornemmelse af, men det er rart at få det dokumenteret, og fremtidige analyser må så vise, om forholdene er specielle for Birka, eller der er tale om generelle forhold.

Bogens andet bidrag er Sunhild Kleingärtner: „Fibeln und Anhänger vom Typ Terslev und ihre gegossenen Imitationen“. (172 sider). Efter en omhyggelig gennemgang af fundmaterialet og dets karakter konkluderer Kleingärtner, at medens Terslev-smykkernes datering, udbredelse og fremstillingsteknik og deres sociale og religiøse kontekst er velundersøgt, så mangler en diskussion af motivets oprindelse og smykketypens rolle i det politiske og missionshistoriske forløb. Hun vil derfor fokusere på identifikation af produktionsgrupper, håndværkets organisation og smykketypens mulige sammenhæng med missionshistorien og den politiske historie.

Kleingärtner indleder med en omfattende gennemgang af hele produktionsprocessen, hvor lidt illustrationer ville have lettet forståelsen væsentligt. På basis af denne og af indgående analyser af fundene og deres kontekst konkluderer hun, at ædelmetaleksemplarerne af de korsornamenterede Terslev-smykker blev produceret i de økonomiske centre, hvor man finder modellerne til smykkerne. Modellernes restriktive udbredelse, mener hun, viser, at håndværkerne var bundet til en herre og ikke havde frihed til at vandre frit, ligesom smykkernes ensartethed viser, at centrene har været i indbyrdes kontakt. I disse centre kender man til anvendelsen af ædelmetal, filigran og granulationsteknik og via andre kilder kan missionsvirksomhed – og dermed et kontinentalt kontaktnet – og kongelig møntproduktion knyttes til disse centre, der senere endvidere bliver stiftscentre.

Kleingärtner når frem til, at motivets oprindelse skal søges i det insulært påvir-

kede kristne miljø på Kontinentet, og at missionering er den mest sandsynlige formidlingsform. Samtidig var filigran- og granulationsteknikken på Kontinentet knyttet til overklassen og benyttedes ofte til liturgiske genstande, hvilket vil sige, at man også efterligner kontinental hofkultur. Hun mener endvidere, at østfrankiske missionærer, der kom til Hedeby og medbragte gaver i form af bl.a. dekorerede bibles, kan være de mulige formidlere af Terslev-motivet, og mere specifikt, at et motiv fra en bibel kan være inspirationen.

Mange af de gravfundne Terslev-smykker stammer fra kammergrave og falder tidsmæssigt sammen med overgangen til én-fibeldragten, som Kleingärtner tolker som et tegn på et formelt tilhørsforhold til det karolingisk-ottonske rige, og at et tilhørsforhold til det kongelige følge indirekte udtrykkes herigennem. Hun foreslår også, at der stod en kongelig regulering bag smykkernes spredning.

Kleingärtner når endvidere frem til, at de støbte efterligninger derimod findes på en videre kreds af lokaliteter. De er oftest uden kors, og imiterer dermed blot overklassens stil, men afspejler ikke missionsvirksomheden.

En række af de bagvedliggende tanker i dette omhyggelige og detaljerede arbejde kendes allerede fra andre forfatters hånd, men Kleingärtner går væsentligt længere i konklusionerne end disse, og man må overveje, om materialet virkelig kan bære en så håndfast tolkning. Og det kan selvfølgelig altid diskuteres, hvorvidt netop en bibel har været inspirationen. Man må betænke, at nært beslægtede motiver kendes på presblikfibler fra merovingetid.

Det tredje og sidste bidrag er Florian Westphal: »Untersuchungen zur späten Bildsteingruppe Gotlands«. (78 sider). Centralt for dette arbejde står »billedstene« med runeband og dyrehoveder samt ofte kors, den gruppe, som Lindqvist samlede i sit afsnit E. Formålet er at underop-

dele gruppen med henblik på at analysere den kronologiske såvel som korologiske udvikling og stenenes tilknytning til den kristne mission på Gotland. Til det formål diskuterer Westphal såvel runestensteksternes indhold, som de forekommende (dyre)stilarter i en bredere kontekst.

På basis af en række karaktertræk og stilelementer, inspireret især af Gräslunds arbejde, opdeler Westphal de gotlandske billedsten fra afsnit E i fire grupper med undergrupper. Den første gruppe knytter sig nært til de ældre billedsten, den anden gruppe omfatter sten med Ringerikestil, den tredje er udskilt på grundlag af dyreslynget og kan underopdeles på basis af dyrehovederne. Den fjerde gruppe er endelig udskilt på grundlag af linjeornamentik, kors og kristne tekster og underopdeles på grund af Ringerikestil på to sten, medens resten er i Urnesstil.

Kronologisk er gruppe 2 ældre, medens gruppe 3 og 4 løber parallelt, og medens grupperne 1-3 har rødder i hedensk tradition, så har gruppe 4 kristen baggrund. Dertil er grupperne 1-3 udbredt på det sydlige Gotland, medens gruppe 4 hører hjemme på den nordlige del af øen. Der kan således være tale om en kulturel og trosmæssig forskel, men en forskel i håndværksmester kan også spille ind.

Westphal diskuterer forskellige muligheder for, hvorfra den kristne mission på Gotland kommer og når frem til, at det er mest sandsynligt, at den kommer fra Tyskland, medens spor af en byzantinsk mission på øen ikke har kunnet spores, trods de mange handelskontakter til det byzantinske rige. De kristne sten sætter ind nogen tid før de ældste kirker på øen og ophører kort efter kirkebyggeriet, hvilket Westphal mener, må have gjort dem overflødige som udtryk for bekendelse til kristendommen.

Tolkningen af stenenes fordeling er besnærende, og det er på den baggrund da også interessant, at den nordlige del af øen

også i Vendeltid var innovationscenteret; men det kan undre, at Åke Hyenstrand: »Socknar och stentugor. Om det tidiga Gotland« fra 1989 slet ikke drages ind i diskussionen, om end en række af de samme tanker faktisk fremlægges her. Hyenstrand når frem til, at de kristne runesten på den nordlige del af øen formodentlig kan knyttes til en gruppe af købmænd orienteret mod Visby og med udlandskontakter, men rundet af en lokal overklasse, der går langt tilbage.

Alle tre arbejder inkluderer fundkatalog og fundliste(r) samt afbildninger af de analyserede fund og i et vist omfang af referencematerialet.

Læsningen af bogen vanskeliggøres af en uheldig typografi. De valgte typer, der endvidere er sat tæt og med ringe linjeafstand, er ikke læsevenlige. Det enorme noteapparat er også hæmmende for læsningen, medens, på den anden side, illustrationerne ikke i tilstrækkeligt omfang dækker, hvad man egentlig har behov for at se under læsningen. Især i Kleingärtners artikel savner man illustrationer af det diskuterede. Den gentagne forskningshistorie og gennemgang af stillhistorien føles også som overflødig, når man læser alle tre arbejder på stribe. I Westphals arbejde ville en kort fremlæggelse af de stilelementer, som benyttes i analysen, have hjulpet på forståelsen – hvad er f.eks. »Kopfform 1«? Som det er nu, må man gætte sig dertil ud fra tabellerne og teksten. Endelig føres i Maixners arbejde en gammel oversætterfejl videre. Allerede i Birka II:1-publikationen, bl.a. i forkortelseslisten bag i bogen, blev det svenske ord »Schachtgrav« fejlagtigt oversat til det tyske »Schachtgrab«, som betyder skaktgrav – i lighed med de mykenske. Den svenske betegnelse dækker imidlertid over begravelser uden kistespor.

Bogen er tung at læse, både i bogstavelig og overført betydning. At der er tale om magisterarbejder, der stadig har meget specialepræg, gør ikke bogen til lettere

læsning, og man spekulerer uvægerligt på, om ikke forfatterens budskaber var kommet ud til et væsentligt større publikum, hvis de havde været sammenskrevet i mindre artikler. Fundkatalogerne omfatter næsten udelukkende allerede publiceret materiale og er derfor ikke strengt nødvendige i den omfattende form, de foreligger her. Bogen vil derfor formodentlig kun appellere til den lille gruppe af læsere, der er specielt interesseret i netop de diskuterede typer, og det er egentlig synd for de forskere in spe, der har forfattet de pågældende arbejder.

Karen Høilund Nielsen
Beder

P.J. Riis: *Erindringer fra en anden verden.* Tusculanums Forlag. København 2004. 264 sider. ISBN 87 7289 919 0. Bogladepris: 250 kr.

Erindringer fra en anden verden kalder professor emeritus i klassisk arkæologi, Poul Jørgen Riis, sine memoirer, som dækker perioden fra forældrenes opvækst i anden halvdel af det 19. århundrede, barndommen fra fødslen i 1910 til mellemkrigsårene, opvækst og karriere op gennem det meste af det 20. århundrede. Et imponerende tidsspann, men vægten ligger i det 20. århundredes første halvdel. Riis forklarer i forordet, hvordan denne anden verden netop er forsvundet i løbet af anden halvdel af århundredet, hvor blandt andet et materialistisk livssyn, en voldsom teknologisk udvikling, mediedominans og masseturisme har ført til en mentalitetsændring, som fuldstændig adskiller sig fra forfatterens barndomsmiljø. Bogen byder dermed på mange interessante aspekter for én, som netop er født og opvokset i den nye tid. At en anden verden også kan dække over et andet liv som videnskabsmand (s. 8), er nok ét af de elementer, som faktisk

har ændret sig – tilværelsen som forsker adskiller sig i dag ikke helt så meget fra andre samfundsborgeres, som den gjorde i den tid, som bogen her fokuserer på.

Bogen er opbygget kronologisk og indeholder på den ene side en række tidsbilleder, på den anden en række anekdoter og fortællinger om de forskere, som i perioden prægede faget klassisk arkæologi i Danmark og i udlandet.

Den første del handler om slægtens opvækst og barndommen. De to provinsbyer Randers og Nakskov danner baggrund for henholdsvis faderens og moderens opvækst og ungdom, mens deres forholdsvis sene ægteskab udspiller sig i Århus. Fra barndommen fylder en længere beskrivelse af den unge Riis' skolegang på Århus Katedralskole en del – det er tydeligt, at skolegangen har fyldt meget, og at lærerne har sat et vist præg.

Den anden og længste del af bogen omhandler studierne i København og de første år, hvor Riis arbejdede som arkæolog. Han stiller som optakt (s. 59) spørgsmålet om, hvad der dengang fik unge mennesker til at studere klassisk arkæologi. Forslagene er endnu gyldige i dag – sikkert en inspirerende lærer og måske en speciel påvirkning udefra. Også den populærvidenskabelige formidling fremhæves som en væsentlig faktor for studenteroptag, på daværende tidspunkt i høj grad gennem Frederik Poulsens værker, som endnu i dag kan læses med stort udbytte og stor sproglig nydelse. Men Riis' egen drivkraft får vi desværre ikke rigtig uddybet. Derimod beskriver han levende studiestartens usikkerhed i et universitetsmiljø uden faste læseplaner og med lidet kvalificeret vejledning. Interessen for græsk arkitektur førte ham til docent i kunsthistorie, Francis Beckett, som også var direktør for Den kgl. Afstøbningsssamling. Beckett henviste ham til Vilhelm Wanscher, docent i arkitekturhistorie ved Kunstakademiet. Wanscher bevirkede, at den ivrige student kun-

ne følge arkitekternes tre-semester kursus i perspektivtegning, da han var af den grundlæggende opfattelse, at man skulle kunne opmåle og tegne arkitektur for at kunne beskæftige sig med det. Her ligger en grundlæggende forskel på tidligere tiders uddannelse, idet det var den enkeltes interesser koblet med personlig vejledning fra forskellige professorer, som definerede studiets indhold.

Det kan godt være, at de studerende i 1930'erne ikke fik nogen rus-introduktion med sociale arrangementer og hyttetur, og at studievejledningen var mindre udførlig. Men man kan misunde de små hold og den intensive undervisning, som Riis skitserer: Forberedelse hjemme om formiddagen, græskundervisning to timer om eftermiddagen, herefter philosophicum-forelæsning, hvorefter fulgte tegnekursus eller øvelser, og dagens dont kunne evt. afsluttes med en kunsthistorisk forelæsning om aftenen.

I 1930'erne var der indskrevet 10-12 studerende i klassisk arkæologi – ifølge Riis var ca. halvdelen studieaktive. I dag er der indskrevet ca. 80 studerende i Århus, og ca. 85 studerende ved Københavns Universitet. Der bliver produceret i gennemsnit 5-6 kandidater om året. Og der er cirka 15 faste stillinger inden for faget i Danmark, fordelt på museer og universiteter over hele landet. Miljøet bygger på en lang, internationalt højtestimeret forskningstradition, hvis videreførelse er afhængig af frugtbare studiemiljøer. I vor tids masseoptag på universiteterne ledsaget af nedskæringer og krav om højere kvalitet i både forskning og undervisning er den intensive, elitære uddannelse umuliggjort. Endvidere påvirkes uddannelserne i disse år af politiske krav om mere erhvervsorienterede kompetencer. Det gør det vanskeligt at blive ved med at bibeholde det høje faglige niveau, som kræves for at uddanne kvalificerede forskere til miljøet. Danske universiteter ynder at sammenligne sig med de store udenland-

ske sværvægtere som Harvard, Oxford og Cambridge. Men specielt på de engelske universiteter har man faktisk bibeholdt den individuelle vejledning og undervisning. Her bliver forskeruddannelsen i Danmark fremover den egentlige indslusning i forskningsmiljøerne.

Riis stiftede dog først for alvor bekendtskab med græsk arkitektur på sin første rejse til Middelhavsområdet, hvor han fik ophold på det svenske institut i Rom. Her kom han under den svenske arkæolog og ekspert i antik arkitektur Axel Boëthius' vinger. Som en del af det romerske arkitekturkursus blev Riis sat til at opmåle Perugia's byport. Boëthius opfordrede ham til at publicere resultaterne i *Acta Archaeologica* og at kontakte en af medredaktørerne på tidsskriftet, professor i arkæologi, Knud Friis Johansen. Ved studiestart var Riis blevet rådgivet af en skolekammerat om ikke at læse hos professoren i arkæologi, fordi det mest handlede om »ren forhistorie« og »meget om udgravning med teske« (s. 66), dvs. ikke emner med stort potentiale for arkitekturinteresserede.

Riis beskriver undervisningsformen som en fortsættelse af »den kontinentale universitetstradition fra tiden før Første Verdenskrig« (s. 71): Forelæseren begyndte altid en forelæsningsrække med et niveau og en hastighed, som i løbet af kort tid sorterede to tredjedele af de studerende fra. Grundlæggende ideer om studenterindsatsen kom fra tyske kolleger: »Hvis de ikke arbejder otte timer dagligt på institutbiblioteket, bliver De ikke til noget« og »Når man ikke foran sig har liggende mange billeder, som man sammenligner, har man endnu ikke lært at arbejde arkæologisk« (Ludwig Curtius' råd til Karl Schefold, senere professor i Basel). Samtidig fungerede den personlige vejledning som ledetråd i et studie, hvis eneste eksamener lå til aller sidst – det var knald eller fald.

Mens Riis beretter levende om sin tid som studerende, så er han mindre meddel-

som omkring sin tid som underviser. Det havde været interessant for læseren at få forfatterens refleksioner over sin egen indsats, specielt i de næsten 20 år, han var professor ved Københavns Universitet (1956-1975). Her fremhæver han kun fordelene ved at have ansvaret for en egentlig videnskabelig uddannelse, idet der i Århus-tiden kun havde været bifagsstuderende, mens han nu kunne holde forskningsbaserede, dybtgående øvelser (s. 166).

Som studerende blev Riis' første møde med den praktiske arkæologi deltagelsen i de danske udgravninger i Hama, som var begyndt i 1930 (kap. VII). Det blev skæbnesvangert og førte til en livslang beskæftigelse med forholdet mellem de nærorientalske og græske kulturer. Det betød også, at han bevægede sig væk fra den traditionelle kunsthistoriske tilgang til den klassiske arkæologi og over i en kulturhistorisk tradition, hvor alle materielle levn inddrages i forskningen, ikke kun kunstværkerne (s. 210-212).

Karrieren begyndte med ansættelser på Nationalmuseet i studietiden, og 9. april 1940 fik Riis den ministerielle udnævnelse som inspektør ved museet. De første arbejdsår faldt derfor i krigens skygge, og han beskriver i kapitel IX de mange problemer på museet, men også meget levende om situationen generelt i Danmark, specielt gennem moderens breve om forholdene i Århus. Men i løbet af krigen blev samlingen pakket sammen og evakueret flere gange, og det hele skulle nyopstilles efter krigens ophør (s. 136ff). Riis fik nu muligheden for at gøre udstillingen mere publikumsvenlig, idet han tyndede ud i monterne og tog udgangspunkt i de seneste forskningsresultater. Han beklager, at hans efterfølger (Niels Breitenstein) ændrede opstillingen, idet han ønskede en mere gammeldags materialebestemt udstilling. Den store museale begivenhed var overdragelsen af fundene fra Hamaudgravningen (s. 126), hvis udstilling kunne

indvies i 1943. Det betød dengang reelt en fordobling af antallet af Antiksamlingens genstande, et forhold som ikke kan ses i de nuværende udstillinger. Den relativt lille nærorientalske afdeling af Antiksamlingen blev først genåbnet i 2005 som det sidste led i den nyopstilling af samlingen, som begyndte i 1990'erne.

I 1949 blev Riis kaldet til Århus som den første professor i klassisk arkæologi. Han beskriver, hvordan han blev opsøgt af den berømte professor i filologi og daværende rektor, Franz Blatt, som tilbød ham jobbet. Riis sagde ja til jobbet, ikke af lyst men af økonomiske årsager – han havde hellere set en forfremmelse til overinspektør på Nationalmuseet, men det kunne på det tidspunkt ikke lade sig gøre. Han blev 7 år som professor i Århus og opbyggede i den tid grundlaget for Antikmuseets samlinger og biblioteket tilhørende den nuværende afdeling for klassisk arkæologi. Han beskriver miljøet som meget kammeratligt, inspirerende og mere behageligt, end det han senere skulle opleve i København. Men allerede få år efter tiltrædelsen mistede han først sin kone og året efter sin mor, hvorfor tilknytningen til byen blev mindre. Han beskriver også i afsnittet en del aktiviteter med base i København, og da han i 1954 giftede sig med ægyptolog og inspektør på Nationalmuseet Marie Louise Buhl, var der ikke langt til en reel flytning tilbage til hovedstaden.

Riis skriver om kollegernes bekymringer for hans ansættelse som professor ved Københavns Universitet: »Vi må sørge for, at Riis ikke kommer til København, for så ryger han lige ind i fondet og får megen magt« (s. 165). Og allerede i 1957 fik han da også tilbud om at træde ind i enten Carlsbergfondets eller Ny Carlsbergfondets direktion. »Måske valgte jeg forkert«, skriver han, for han valgte efter pres fra Friis Johansen Ny Carlsbergfondets direktion, hvor han sad indtil 1963.

Bogen er fuld af beretninger om Riis'

mange møder med sine udenlandske kolleger, og det internationale arbejde og samarbejde har tydeligvis haft stor prioritet. I 1975 blev Riis valgt til præsident for Det Kongelige Videnskabernes Selskab, samtidig med at han gik på pension fra professoratet i klassisk arkæologi. Igen er det den internationale dimension, som han vægter mest gennem arbejdet i Union Académique Internationale, den internationale sammenslutning af videnskabsakademier. Bogen giver et godt indtryk af Riis' arkæologiske interesser og forskningsområder. Den bærer præg af at være skrevet af en universitetsprofessor, hvis fokus har været på forskning, og mindre på undervisning og formidling. Der er ingen tvivl om, at Riis har medvirket til, at dansk klassisk arkæologisk forskning har et internationalt niveau. Men bogen giver samtidig et billede af en tid, som ikke findes mere. Fremtiden vil vise, om det internationale niveau kan holdes med de nye rammer, som i disse år sættes for forskning og undervisning i klassisk arkæologi i Danmark.

Vinnie Nørskov
Antikmuseet
Aarhus Universitet

Fredrik Svanberg: *Decolonizing the Viking Age 1*. Acta Archaeologica Lundensia Series in 8° No. 43. Stockholm 2003. 217 sider. ISBN 91-22-02006-3. Boglædepris: 268 SEK.

Fredrik Svanberg: *Death Rituals in South Scandinavia AD 800-1000. Decolonizing the Viking Age 2*. Acta Archaeologica Lundensia Series in 4° No. 24. Stockholm 2003. 350 sider. ISBN 91-22-02007-1. Boglædepris: 328 SEK.

Decolonizing the Viking Age er titlen på Fredrik Svanbergs ph.d.-afhandling i arkæologi på Lunds Universitet. Afhandlin-

gen er udkommet i to bind, hvoraf bind 2 har undertitlen *Death Rituals in South Scandinavia AD 800-1000*. Svanbergs grundtanke er, at vikingetiden er en konstruktion, der er belejret med nationalistisk mytologi. For at belyse dette analyserer han i bind 1 oversigtsværker over vikingetiden, der er udkommet i Danmark, Sverige og Norge fra 1800-tallet frem til i dag. Gennem denne analyse når han frem til, at 1800-tallets forskere har inkorporeret individer og samfund i Skandinavien i tiden 800-1050 i en »vikingetid« og har gjort dem til »vikingerne«. Han kalder dette idesystem for »den systemiserede vikingetid«. Han mener, at dette idesystem generelt er blevet anvendt i forskningen gennem hele 1900-tallet. Svanberg påpeger en række problemer med oversigtsværkernes perspektiv. Vikingetidens kultur er blevet set som en homogen størrelse, hvor analyserne ikke har fokuseret på kulturelle forskelle, og hvor kun konger har været studeret som handlende individer. Svanberg mener tillige, at arkæologi er blevet anvendt som en passiv illustration af den historie, der blev baseret på de skriftlige kilder. I Svanbergs øjne har historien om vikingetiden været fremstillet i tre hovedfortællinger, nemlig historien om samlingen af de tre skandinaviske riger, historien om vikingetogterne og fortællingen om kristningen af Skandinavien. Endelig mener han, at tiden 800-1050 er blevet behandlet med en nationalistisk terminologi, med vikingetiden anvendt som nationale monumenter.

Svanberg peger på, at i beskrivelsen af vikingerne ligner vikingetidsforskningen vestens billede af kolonierne i tredje verdens lande. Han beskriver dette som, at vikingetiden er blevet *koloniseret*. Han placerer dermed sit projekt i forlængelse af en tendens i antropologiens post-kolonialistiske forskning. Hans eget mål bliver at dekonstruere dette billede, at præsentere nye tids- og samfundsbegreber, der kan åbne

vejen for nye fortællinger, som inddrager det perspektiv, at samfund ikke er statiske størrelser, men konstant skabes og redefineres. Han vil dermed skifte fra det nationalistiske, essentialistiske perspektiv til et syn på samfund og på kollektiv identitet som relative og flerdimensionelle konstruktioner, som er skabt, fastholdt og forandret gennem handlinger. Hans mål er at se vikingetiden som mange kulturer og mange livsformer og fortælle de mange historier.

For at undersøge, hvordan folk identificerer sig selv, analyserer han arkæologiske spor fra begravelser og gravpladser. Bind 2 belyser gravritualer i Sydøstskandinavien baseret på en indsamling af gravmateriale fra Skåne, Blekinge, Småland, Halland og Bornholm. Dette materiale præsenteres i et detaljeret katalog, hvor der redegøres for de enkelte graves konstruktion og for gravfund, køn og datering af gravene. Svanberg gennemgår samtidig de regionale grupper, han mener at kunne udskille på baggrund af dette materiale.

Opdelingen i de to bind i forskellige formater er utraditionel. Værkets mere generelle ærinde – at diskutere problemerne med vikingetiden som idesystem – har Svanberg skudt frem i det første bind, der også kan læses selvstændigt. Hvis Svanbergs mål har været at nå et bredere publikum med dette bind, er missionen dog kun delvist lykkedes. Derimod kan dette bind finde anvendelse i studier af både vikingetid specifikt og af arkæologiske diskussioner generelt. I stedet for at anvende hele bind 1's første afsnit på at gennemgå et stort antal oversigtsværker fra vikingetiden, ville analysen nok være blevet mere overraskende og interessant af en tættere diskursanalyse af udvalgte tekster. Svanbergs mål er at se et overordnet billede, men tolkningen bliver dermed også meget generel: Vikingetiden er blevet anvendt som et middel for nationalismen i de nordiske lande.

I analysen af oversigtsværker når Svanberg frem til, at der ikke har været tilstrækkelig fokus på forskellene mellem de enkelte landskaber og regioner, fordi oversigtsværkerne har haft som mål at fortælle om de nationale grupper. Samtidig har Svanberg dog valgt at udelade den lange række af særligt norske og svenske analyser, som behandler netop en enkelt region eller et landskabs særlige materiale kulturs udtryk i vikingetiden. Dermed får han forskningen til at stå i et langt mere ensidigt lys, end den fortjener. Afkoloniseringen af vikingetiden – for at blive i Svanbergs terminologi – er reelt sket løbende i forskningen i de seneste 30 år. Svanberg mener tillige, at vikingetidsforskningen har anvendt arkæologi som illustration af historien. Denne kritik stemmer dog ikke overens med det generelle billede. Flere af de analyserede oversigtsværker har haft stort fokus på eksempelvis landsbystrukturernes forandringer, forsvarsværker, møntøkonomi og bydannelse – alt sammen områder, der primært er blevet studeret ud fra det arkæologiske materiale.

Kritikken af de nationalistiske tendenser i den traditionelle vikingetidsforskning er jo ikke i sig selv en nyhed, men det er et interessant projekt at ville studere disse tendenser samlet. Imidlertid kan analysen af oversigtsværkerne jo kritiseres for, at disse netop ofte vil have en opsummerende og samlende karakter, der i reglen resulterer i nogen forsinkelse i forhold til de teoretiske og metodiske strømninger. Studiet af vikingetiden *har* reelt nærmet sig en karakter af at være studier af de mange »vikingetider«, en tendens som Svanbergs projekt snarere falder ind i end bliver banebryder for. At arkæologi kan spille en rolle i nutidens identitetspolitik, har de fleste af fagets udøvere længe været bevidste om. Den pointe, at vikingetiden har været et flagskib i nationalstaternes selvbillede, er en vigtig erkendelse, men den kræver

ikke nødvendigvis det omfang i sidetal, som den har fået i bind 1.

Bind 2's analyse af gravritualer i tiden 800-1000 i Sydøstskandinavien har indebåret en samling, publicering og nybearbejdning af et stort og vigtigt materiale. I forhold til tidligere synteser er meget materiale siden blevet udgravet og bearbejdet. Dette materiale kaster et nyt lys over det sydlige Sveriges vikingetid, hvor forskningen hidtil har lagt større vægt på at studere bydannelse, handelspladser og sølvdepoter. Noget betænkelig er Svanbergs identifikation af materialet fra Danmark og Sydvestskåne som én gruppe. Denne gruppe viser sig kun at have det fællestærk, at den består af store variationer. Det danske materiale er ellers ikke behandlet i værket og har i andres analyser vist sig at have klare regionale grupperinger. Det havde været nok så rimeligt at lade diskussion af Sydvestskåne stå for sig selv.

Svanberg lever kun delvis op til de høje mål, han satte sig i bind 1. Det lykkes ham at få indarbejdet de mange regioner som adskilte grupper og på denne måde vise »de mange vikingetider«. Derimod lægger han ikke stor vægt på de *forandringer* i gravskikken, der må være sket i de enkelte regioner over tid. Målet om at se samfund som foranderlige lykkes ikke. Analyserne viser de rumlige forskelle i gravskikken, men lægger ikke vægt på forandringer over tid.

Samlet set giver afhandlingen et overblik over historikken og tendenserne for vikingetidsforskningen, og den er et konkret studie af regioner i Skåne. Sammenstillingen af forskningshistorikken giver et fint overblik over strømninger i vikingetidsstudierne. Analysen af det omfattende materiale af sydskanaviske grave er et solidt værk i klassisk stil, hvis omhyggelige katalog og analyse gør afhandlingen relevant. Svanbergs egen behandling af materialet fremstår, til dels i modstrid med den erklærede målsætning, snarere som en overord-

net sortering end som en analyse af ritualer. Selv erklærer Svanberg, at han lægger større vægt på gravpladserne end på de enkelte grave. Når han har som mål at ville studere gravritualer, kræver dette dog mere end beskrivelser af gravenes indhold og konstruktion. Dette kunne have været belyst ved at diskutere problemstillinger som, hvad et ritual er, hvordan en gravlæggelse har forløbet, eller hvilke konstruktioner der må have været synlige ved de efterfølgende gravlæggelser. Som det gælder for forskningshistorikken i bind 1, havde det således været velgørende at se det store billede perspektiveret i mere detaljerede studier. Det omhyggelige katalog leverer et materiale med stort potentiale for næranalyser af udvalgte begravelsesforløb. Heri består på én gang værkets størst savn og fortjeneste.

Julie Lund

Institutt for arkeologi, konservering og historiske studier
Oslo Universitet

Bengt Söderberg: *Aristokratisk rum och gränsöverskridande. Järrestad och sydöstra Skåne mellan region och rike 600-1100.* Riksantikvarieämbetet Arkeologiska undersökningar Skrifter No. 62. Lund 2005. ISBN 91-7209-381-1. 518 sider. Bogladepris: 160 SEK.

Den yngre jernalders bebyggelse, som i 1998-99 blev afdækket ved Järrestad vest for Simrishamn i Østskåne, var et af de arkæologiske fund, som får et mønster til at falde på plads. Undersøgelsen slog fast, at den lille gruppe af pladser med usædvanligt store hovedbygninger – eller haller – der hidtil havde fremtrådt som et meget broget selskab, måtte opfattes som udtryk for et mere udbredt og generelt bebyggelsesfænomen i Sydøstskandinavien.

Aristokratisk rum och gränsöverskridande er

ikke nogen materialenær gennemgang af Järrestad-udgravningen. Søger man konkrete informationer herom, må man, som bogen selv gør, henvise til den artikelsamling, som Riksantikvarieämbetet udgav i 2003 (Skrifter no. 51). Söderbergs doktorafhandling er derimod et forsøg på, med Järrestad som eksempel, at tolke betydningen af hal-komplekserne som gruppe.

Afhandlingen er udformet som diskussion af en serie aktuelle problemer i yngre jernalders arkæologi. Som direkte parallel til Järrestad udpeger Söderberg fire pladser, der har indtaget en nøglerolle i de senere års forskning: Lejre, Toftegård og Tissø på Sjælland samt Slöinge i Halland. Svaret på, hvad der kæder disse pladser sammen med Järrestad, kan siges at være afhandlingens centrale resultat. Söderberg påpeger to forhold: Det første benævnes hal-sekvensen – den omstændighed, at en serie usædvanligt store bygninger opføres på nøjagtig samme plads igennem mere end 400 år; det andet består i en særlig arkitektur, der foruden den store hal omfatter en mindre bygning og et indhegnet område, som Söderberg forsigtigt identificerer med sagalitteraturens begreber høg og hov.

Bogen fortsætter med at indkredse de aktiviteter, som gjorde hal-komplekserne til det, forfatteren kalder den centrale institution for disse århundreders politiske økonomi (s. 283). Bevarings- og iagttagelsesforholdene i Järrestad er dog ikke altid de bedste. Derfor bliver de første diskussioner, af hallens arkitektur samt af det specialiserede håndværk på pladsen, lidt uforløste, til trods for mange gode tilløb. Det er betegnende, at de bedste eksempler her må hentes fra andre pladser.

Hvor udgravningens resultater virkelig folder sig ud er i undersøgelsen af engene neden for hal-området (kap. 5). Her fandt man brønde, affaldsgruber og en veritabel brolægning af skorbændte kogesten, der får forfatteren til at ligne området med et udendørs storkøkken. Det udvalg af knog-

ler, som var kastet i flere brønde, antyder endvidere bevidste deponeringer. Söderberg foreslår derfor, at vådområdet udgjorde endnu et nøgleelement i de ritualer, som knyttede sig til hallen. Her tilføjer Järrestad et aspekt, som er forholdsvis mangelfuldt belyst på andre pladser.

Inden man når så vidt, går vejen dog over fire meget lange indledningskapitler. Skulle man have overset noget væsentligt bidrag til yngre jernalders arkæologi i Skandinavien, får man alt genfortalt i Söderbergs blide prosa. Søger man kritiske kommentarer og nye vinkler, går man for-gæves til disse afsnit. Alt er loyalt resumere-t, selv hvor forfatteren senere afslører grundlæggende uenigheder med de refererede opfattelser (f.eks. s. 211ff). Resumeringen fortsætter i et vist omfang i kapitel 6-8, der perspektiverer Järrestad i relation til henholdsvis Simrisbygden, den sydøst-skånske region og Østdanmark. Ved at spare de udførlige rekapitulationer i disse afsnit kunne bogen let have halveret sit omfang og samtidig have fremført sit ærinde mere klart. De udpenslede resu-meer i afhandlinger er et genrekrav, som i dag er blevet direkte uhensigtsmæssigt for den faglige kommunikation. Hvornår kommer et opgør med denne skik?

Afhandlingens diskussioner kredser fortrinsvis om tolkningsperspektiver og sjældnere om kildekritiske forudsætninger. De sidste kan være nødvendige at gemme til side, hvis man skal nå til en videre horisont. Men nogle spørgsmål savner en grundlagsdiskussion: I Lejre og Tissø er det anerkendt, at hallerne meget vel kan have haft to etager. Kan det også være tilfældet i Järrestad, må vi spørge, om de jordgravede spor overhovedet relaterer til indretning af husets repræsentative rum, eller måske blot til en forråds- og køkkenregion? Et sådant spørgsmål, hvoraf alle videre slutninger afhænger, havde vel nok fortjent at blive taget op. Tilsvarende kan man spørge, om husenes impo-

nerende bredde (9 m, i den yngste fase endda 14 m) er reel, eller beror på, at de bevarede spor tilhørte en ydre række af støttestolper. Det var med stor sandsynlighed tilfældet i Toftegård, hvorfor da ikke her? I givet fald overdriver rekonstruktionen størrelsesforskellen mellem hallerne og mere ordinære huse.

Bogens gennemgående tolkningsramme er det sakrale – overalt et fremtrædende tema i disse års jernaldersforskning. Det gennemsyrrer forståelsen på alle niveauer. Bag det ligger en samvittighedsfuld bestræbelse på at forstå materielle levn som spor af meningsfulde handlinger, og et forsøg på at begribe, hvordan mytiske forestillinger greb ind i konkret praksis. Men optager vi denne indsigt i den rette ånd? Jagten på sakrale referencer fører stedvis under læsningen til, at hele anlægget fremtræder mystisk og alvorsfuldt, »orientaliseret« som man siger. Hvor bliver der rum for de ufuldstændige forståelser og utilsigtede konsekvenser, der er så kendetegnende for det menneskelige? Hvis vi skal forstå praktiske handlinger som sakrale referencer, må vi samtidig forstå det sakrale som så allestedsnærværende og dagligdags, at de gensidige referencer mellem myter og praksis måske ofte dukkede op som uformodede sammentræf – hvis de overhovedet blev til bevidst tanke.

Et definitivt værk om hal-fænomenet kan bogen vanskeligt blive. Det skyldes først og sidst, at de pladser, der inddrages som komparativt grundlag, endnu kun er fremlagt i kortere, foreløbige præsentationer. På den baggrund bliver bogen nødvendigvis en slags arbejdsrapport. Sammenfattende vækker afhandlingen lidt blandede følelser: En glæde over de indhøstede resultater og en forundring over de begrænsninger, som rammerne har sat.

Søren M. Sindbæk
Institut for Antropologi, Arkæologi og
Lingvistik
Aarhus Universitet

David M. Wilson: *The British Museum. A History*. London 2002. 416 sider. ISBN 0 7141 2764 7. Bogladepris £ 35, pt. dog hos British Museum £ 8.

The British Museum har fået sin store og grundige biografi. Skrevet af museets tidligere direktør Sir David Wilson. Dette imponerende arbejde begynder med at beskrive museets historie fra dets grundlæggelse i 1753 og føres helt op til nutiden i 2002.

Hvor svært det end er at forestille sig i dag, var museets udgangspunkt en privat-samling. Til gengæld af overordentligt stort omfang og betydning. Samleren var Sir Hans Sloane, naturvidenskabsmand og fashionabel læge, der giftede sig rigt, blev adlet og købte sig et gods. Men det var hans brede naturvidenskabelige interesser, sammen med hans vidtstrakte kontaktnet både hjemme og i udlandet, der dominerede hans liv og for den sags skyld hans samling. Denne bestod af et stort bibliotek, de naturvidenskabelige samlinger, samt mindre samlinger af antikviteter, ostindiske ting, tegninger og tryk og enkelte malerier.

Ved sin død i 1753 havde Sloane besluttet at efterlade samlingen til Nationen, dog mod en betaling på 20.000 £ til hans arvinger. Det spegede politiske spil omkring dette beskriver Wilson meget morsomt. Det hele endte med, at man besluttede sig til at modtage tilbuddet, dog føjede man til endnu et par bogsamlinger, som fordoblede det i forvejen betydelige bibliotek. Man udpegede en bestyrelse, hvis opgave det blev at definere museets funktion og finde et opholdssted til det.

Det er vistnok idéhistorikerne, der har skabt den ofte gentagne »sandhed«, at museer er et produkt af den franske revolution. British Museum (og the Ashmolean i Oxford) er begge ældre. »Sandheden« kræver, at man kun definerer museer som institutioner, der har en bestyrelse (som det er tilfældet for de to ovennævnte ved-

kommende), men derved udelukker man alle ældre samlinger. Stort set kan de ældre museer opdeles i tre kategorier: Kunst-kammeret havde til formål at samle og vise hele verden under eet tag. Skatkammeret var familietilknyttet og indeholdt de særlige kostbarheder. Begge disse tilhørte fortrinsvis den tyske kulturkreds og opstod i midten af 1500-årene. Skatkammeret var privat, og adgang hertil havde i princippet kun fyrsten. Kunstkammeret havde derimod et pædagogisk sigte, om end adgang var forbeholdt lærde og andre særligt interesserede.

Den tredje kategori af ældre museer var Wunderkammeret – the chamber of curiosities. Det opstod overalt i Europa og tjente private, ofte naturvidenskabsmænd, til egen og kollegers åndsudvidelse.

Sir Hans Sloanes samling var, set i dette perspektiv, et stort og omfattende Wunderkammer, og Wilsons bog handler om, hvorledes dette blev forvandlet til et offentligt museum. Vi hører om, hvorledes man erhverver sig hus at bo i (i Bloomsbury, hvor museet ligger endnu), vi kan læse glimrende portrætter af skiftende direktører og videnskabelige medarbejdere, læse om skiftende bestyrelser og deres indflydelse både over for museet, men også i samfundet (bestyrelsen griber f.eks. ind, da medarbejderne viser sig så optaget af deres videnskab, at de forsømmer forholdet til publikum). Vi hører om – tit dramatiske – erhvervelseshistorier, og vi følger de-accessioneringer, af hvilke de to betydeligste fandt sted i slutningen af 1800-årene, hvor de naturhistoriske samlinger overførtes til selvstændig bygning, og i 1980'erne, hvor the British Library, under store interne slagsmål, blev udskilt. I virkeligheden vil det jo sige, at de to væsentligste dele af Sloanes samling udgik til fordel for kulturhistorien.

Undervejs frem mod nutiden skriver Wilson også om museumsudviklingen i udlandet (vi møder f.eks. såvel Rasmus

Nyerup, som C.J. Thomsen og J.J.A. Worsaae og bliver præsenteret for deres hårde, indbyrdes kritik af British Museum, og vi hører om den græske regerings angreb på museet for at få udleveret »the Elgin Marbles«. Til sidst er der også plads til refleksioner over de politiske holdninger, som giver sig udslag i krav til museet (så som betaling for entré eller ej).

Wilson kan slutte med stolthed med at fremhæve museets »største udfordring og største succes«, Norman Fosters Great Hall, som er en betagende oplevelse for enhver besøgende. Til sidst citerer han et af sine egne indlæg i den kulturelle formålsdebat: »There are services which a

proud and civilised nation should provide free: the British Museum, cherished in this tradition for nearly two and a half centuries, is surely one of these. Britain should be proud to hold such an institution in trust for all time in the spirit enunciated by its founding trustees and defended so vigorously through so many vicissitudes«.

At være stolt over sin kulturarv og villig til at betale omkostningerne herfor må gælde os alle uanset nation. Wilsons bog kan varmt anbefales for den, som ønsker et indblik ikke kun i engelsk museumshistorie, men i kulturhistorie i det hele taget.

Mogens Bencard